

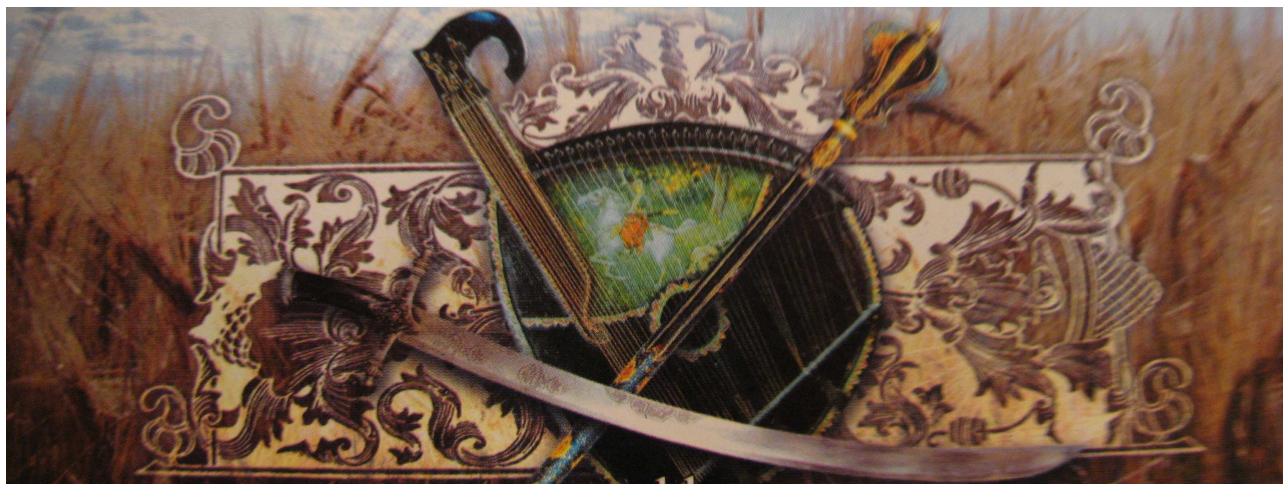
**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА**

М. В. Яцюк, Л. М. Жванко

**МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНИХ
(СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ**

з дисципліни «Історія України»

**для студентів денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки
6.040106 – «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване
природокористування», 6.060102 – «Архітектура»; 6.080101 – «Геодезія,
картографія та землеустрій», 6.140101 – «Готельно-ресторанна справа»;
6.070101 – «Транспортні технології»**

Харків – ХНАМГ – 2009

Методичні вказівки до практичних (семінарських) занять з дисципліни «Історія України» для студентів денної і заочної форм навчання за напрямом підготовки 6.040106 – «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування», 6.060102 – «Архітектура», 6.080101 – «Геодезія, картографія та землеустрій», 6.140101 – «Готельно-ресторанна справа»; 6.070101 – «Транспортні технології» / Укл.: Яцюк М. В., Жванко Л. М. – Харків: ХНАМГ, 2009. – 80 с.

Укладачі: к.і.н., доц. М. В. Яцюк , к.і.н., доц. Л. М. Жванко,

Рекомендовано кафедрою «Історії і культурології» ХНАМГ,
протокол № 11 від 08.04.09

Загальні методичні вказівки

Згідно з програмою Міністерства освіти і науки України з підготовки кваліфікованих фахівців у всіх галузях народного господарства у вищих навчальних закладах є обов'язковою для вивчення історія України.

Вивчення історії України як науки потребує теоретико-методологічного, науково-методичного та організаційно-практичного забезпечення. Наріжним загально методичним принципом виступає осягнення суті історичного процесу в нашій країні на підвалинах об'єктивності й історизму, духовності й гуманізму. Тісний зв'язок, взаємодія теорії і практики в напрямку реалізації пізнавально-творчої функції історичної теорії і формування у студентів свідомої потреби в оволодінні пропонованого предмета вимагає залучення загальновідомих функцій історії, широкого кола ідей, проблем, уявлень, асоціацій міждисциплінарного характеру.

Головною метою вивчення історії України є виховання людини на засадах патріотизму, формування особистості, інтелекту, усвідомлення власної причетності до державотворчих прагнень українського народу.

В умовах подальшої гуманізації навчального процесу в академії кафедра бачить пріоритетним викладання предмета в інноваційному ключі. Механізм осягнення інновацій полягає в реалізації окремих блоків: історія і практика; співвідношення історичного і логічного; основи психології, участь студентів і викладачів у наукових конференціях; діалоговий характер навчання тощо.

Основними формами вивчення курсу історії України є лекції, семінарські заняття, самостійна робота студентів, наукова робота через участь студентів у конференціях.

Лекції охоплюють весь курс історії України. Вони покликані допомогти студентам опанувати головні питання і проблеми тем, полегшити і поглибити їх вивчення за науковою історичною літературою. Лекції мають пізнавальний, цілісний характер і сприяють розвиткові історичного мислення у студентів.

Семінарські заняття є формою контролю за самостійною роботою студентів. Водночас вони дають змогу розкрити індивідуальність особистості через підготовку доповідей, розгорнутих бесід, дискусій, круглих столів, рецензування та обговорення рефератів, колоквиумів. Такі активні форми навчання допомагають студенту поглибити і творчо осмислити одержані знання.

Самостійна робота в бібліотеках, Internet дає можливість знайомства з монографіями, документами, альтернативними точками зору різних авторів на конкретні проблеми. Самостійна робота виховує у студентів самодисципліну, почуття відповідальності, вміння орієнтуватися в розмаїтті думок і підходів, творчо осмислювати одержані знання.

Кращому засвоєнню матеріалу сприяють екскурсії по музеях Харкова, які проводять викладачі кафедри. Культпоходи до театрів знайомлять студентів з культурним життям нашого міста. Краєзнавчі подорожі, що регулярно організовуються кафедрою, сприяють неформальному збагаченню культурно-теоретичними і духовними цінностями студентів і викладачів.

Особливе місце посідають консультації, що проводяться всіма викладачами кафедри. Вони спрямовані на допомогу при підготовці до практичних занять, написанні рефератів, підготовці до іспитів.

Найкращі студенти беруть участь у наукових конференціях. Це сприяє поглибленню інтересу до наукових досліджень, вихованню і розвитку культури мови, вмінню та навичкам публічних виступів, участі в дискусіях.

Знання і навички студентів, що виховуються під час вивчення курсу «Історія України»:

- володіння інформаційними структурами;
- вміння здійснювати пізнавальні процеси;
- відтворення процесів репродуктивного мислення;
- оволодіння мотиваційними процесами;

вміння дати визначення не тільки того, що було в історії, а й що це означало;

здійснювати консультативне конструктивне реагування на окремі дії і результати навчання;

вміння долати стереотипи історичного мислення;

гуманістичні ціннісні орієнтири в житті;

знання періодизації, концептуальних проблем історії України, основних термінів і понять, дат і дійових осіб українського державотворення.

Таким чином, виходячи з потреби подолання переважно інформаційного типу викладання курсу історії України, кафедра прагне до максимального широкого використання методів і засобів організації навчального процесу, що забезпечують ефективне управління пізнавальною діяльністю студентів, формування у них високої культури і професіоналізму.

Інформаційний обсяг (зміст) дисципліни

Модуль 1. Історія України

Змістові модулі (ЗМ): ЗМ 1.1 Історичні події на території України:

1. Історичні події на території України в стародавні часи і добу середньовіччя;

2. Історичні події на території України в добу нової історії.

ЗМ 1.2. Новітня історія України:

1. Українська революція 1917-1920 рр.;

2. Військово-політичні режими в українських землях (20 ті – 91-й рр.);

3. Побудова незалежної України.

Тема 1. Політичні аспекти утворення, розквіту і розпаду держави Україна – Русь (IX – перша половина XIV ст.)

1. Східні слов'яни в давнину: суспільна і політична організація.
2. Виникнення Руської держави.
3. Діяльність перших князів Київської держави (Олег, Ігор, Ольга, Святослав).
4. Політичний устрій України-Русі доби Київської держави.
5. Україна-Русь в період правління Володимира Великого, Ярослава Мудрого і Володимира Мономаха.
6. Галицько-Волинська доба української державності.

Мета семінару: розглянути суспільно-політичні процеси, що відбувалися у східних слов'ян в давнину, їх роль і значення в державотворенні; теорії етногенезу українців; простежити становлення Київської держави, зробити аналіз еволюції її державно-політичного устрою у IX-XIII ст.; показати роль особистості в історії на прикладі діяльності київських і галицько-волинських князів; показати значення Галицько-Волинського князівства як правонаступника і продовжувача державотворчих традицій Київської держави.

Питання Теми 1 умовно діляться на два блоки, проблематика яких торкається додержавного і державного періодів східнослов'янської історії, пов'язаних з українськими землями.

Студентам необхідно розібратися з основними положеннями теорій етногенезу українців, які свого часу запропоновані відомими українськими істориками М. Костомаровим, М. Грушевським, В. Хвойкою, В. Петровим та ін.

Провідною думкою було те, що слов'яни виникли з автохтонного індоєвропейського населення Східної Європи. Більшість учених додержується думки, що прабатьківщина слов'ян охоплювала північні схили Карпат, долину Вісли та басейн Прип'яті. Українські дослідники, на відміну від російських, заперечують існування єдиної давньоруської народності.

Аналізуючи суспільно-політичні трансформації в східнослов'янському середовищі, приватно-майнове розшарування, необхідно з'ясувати зародження та еволюцію державно-адміністративних інституцій (князь, князівство,

дружина), їхню взаємодію з первісними демократичними закладами (віче). Це дасть можливість чітко зрозуміти послідовність, а головне, органічність державотворчих процесів у східнослов'янському середовищі.

У другому питанні перш за все необхідно уяснити теорії походження Київської Русі, визначити хронологічні рамки її існування. Потрібно зазначити, що формування державності у східнослов'ян відбувалося протягом VIII-IX ст., а процес політичної консолідації східних слов'ян завершився наприкінці IX ст. утворенням великої відносно єдиної Руської держави з центром у Києві. Під владою Києва об'єдналися два великих слов'янських політичних центри – Київський і Новгородський. За літописом це сталося 882 р. Ця дата вважається роком утворення Руської держави, а її першим князем став Олег.

Виникнення Руської держави з центром у Києві було закономірним наслідком внутрішнього соціально-економічного та політичного розвитку східних слов'ян. Процес їхньої політичної консолідації зумовлений низкою внутрішніх і зовнішніх факторів: територіальною, етнічною, культурною спільністю східних слов'ян тощо. На думку М. Грушевського два чинники виявилися вирішальними у державотворчих прагненнях східних слов'ян: війна і торгівля.

Під час розгляду діяльності перших князів Київської держави необхідно зосередити свою увагу саме на державотворчій складовій їхньої політики. Під час правління Олега, Ігоря, Ольги, Святослава розвиток Київської держави супроводжувався запеклим протиборством двох визначальних тенденцій: доцентрової (намагання київських князів зміцнити свою владу) і відцентрової (постійна загроза сепаратизму племінних князів та місцевої знаті). Проте помилковим буде залишити поза увагою князівські реформи, зокрема в економіці, вдосконалення системи оподаткування на Русі, військові походи, дипломатію тощо.

Наступне питання про політичний устрій України-Русі доби Київської держави характеризує діалектику суспільно-політичних відносин в країні. Київська держава за формою правління вважалася ранньофеодальною монархією, де не було чіткої центральної влади. У IX-XIII ст. влада зазнала значної трансформації. На цьому етапі виникла дружинна форма державності.

Згодом її змінила централізована монархія. У період феодальної роздробленості одноосібна монархія поступилася місцем федеративній монархії. Долю Русі вирішував тоді не великий князь, а найвпливовіші місцеві князі.

Відомо, що розквіт Русі припадає на період правління Володимира Великого та його сина Ярослава Мудрого. Уже наприкінці X ст. в основному завершується складний процес складання адміністративної території країни, визначаються її кордони. Слід звернути увагу на той факт, що відбулися суттєві зміни в економічній, соціальній, політичній і навіть в ідеологічній сферах. Для підкріплення таких міркувань радимо охарактеризувати низку важливих реформ: адміністративну, релігійну, військову, правову, фінансову тощо. Під час їх розгляду зверніть увагу, що всі вони спрямовувалися на консолідацію і зміцнення країни, феодальних відносин.

Правління Володимира Мономаха припадає на добу феодальної роздробленості. Необхідно зазначити, що викликана вона була цілою низкою об'єктивних і суб'єктивних чинників. А саме – порядком престолонаслідування, системи відносин васалітету-сюзеренітету, а також, не в останню чергу, специфікою феодального землеволодіння на Русі. Зверніть увагу, що Володимир Мономах присвятив свою державницьку діяльність на київському престолі консолідації роздроблених земель. Зайнявши великокнязівський престол у 60 років, Мономах втілював свої задуми в життя всієї країни. Він зумів відновити політичну єдність киево-руських земель, жорстоко караючи тих, хто її порушував. Володимир Мономах продовжив справу свого діда Ярослава Мудрого в побудові правової держави, знятті соціальних суперечностей в суспільстві. Його знаменитий «Устав про закони» значно доповнював «Руську правду» й суттєво обмежував безконтрольну діяльність лихварів і феодалів.

Розглядаючи шосте питання, необхідно чітко виходити з того положення, що Галицько-Волинське князівство – друга після Київської Русі велика держава на українській землі, збудована українцями, яка об'єднала майже усю українську етнографічну територію.

У 1199 р. волинський князь Роман Мстиславович (1173-1205 рр.) об'єднав Галичину і Волинь і створив Галицько-Волинську державу. Столицею її був Галич, а з 1272 р. – Львів.

Особливістю суспільного ладу було те, що в Галицько-Волинському князівстві утворилася численна група впливового боярства, в руках якої зосередились майже всі земельні володіння. В Галичині зростання боярського землеволодіння випереджувало створення князівського домену. На Волині, навпаки, водночас з боярським розвивалося і князівське доменіальне землеволодіння. Такий стан склався тому, що в Галичині раніше, ніж на Волині, визріли економічні та політичні передумови швидкого зростання великого феодального володіння. Князівський домен почав зміцнюватися тоді, коли переважна частина общинних земель була захоплена боярами і для князівських володінь кількість вільних земель стала обмежена.

Провідну роль серед феодалів Галицько-Волинського князівства виконувало старе галицьке боярство – «мужі галицькі». Їх сила постійно зростала. У XII ст. «мужі галицькі» виступають проти будь-яких спроб обмежити їхні права на користь князівської влади і зростаючих міст.

Звертає увагу той факт, що в державному устрої Галицько-Волинського князівства тривалий час був відсутній поділ на уділи. Оскільки галицько-волинські князі не мали широкої економічної і соціальної бази, їхня влада виявилася нетривалою. Як правило, князівська влада передавалася за спадком старшому сину, а взаємини між членами князівського дому будувалися на принципах васалітету.

Після занепаду Києва Галицько-Волинське князівство слугувало опорою української державності. Воно перейняло і зберегло політичні і національно-культурні традиції Київської Русі. Саме Галицько-Волинська держава стала спадкоємницею Київської держави. Галицько-Волинське князівство оберігало протягом 150 років західноукраїнські землі від агресії з боку поляків і угорців, а також зберігало в українців почуття культурної та політичної ідентичності.

Тема 2. Політичні особливості і наслідки перебування українських земель під владою іноземних держав (друга половина XIV – перша половина XVII ст.)

1. Захоплення українських земель литовськими і польськими феодалами (друга половина XIV ст.).
2. Утворення українського козацтва.
3. Стадії розвитку українського козацтва.
4. Політичні наслідки появи козацтва в Україні.
5. Виникнення Запорозької Січі.
6. Адміністративний і територіальний поділи Запорозької Січі.
7. Види українського козацтва.
8. Боротьба українського козацтва проти турецько-татарських нападів (кінець XVI – поч. XVII ст.).

Мета семінару: проаналізувати становище українських земель у складі інших держав (Великого князівства Литовського та Речі Посполитої), їх суспільно-політичний розвиток, державотворчі процеси; *розглянути* причини, процес зародження і розвитку українського козацтва, його історичну роль в захисті українських земель як від польсько-католицької, так і від турецько-татарської агресії; розкрити сутність козацьких державотворчих традицій.

Питання Теми 2 цілковито пов'язані з недержавним періодом української історії. Потрапивши у пряму залежність від сусідніх країн, українські землі перетворилися на об'єкт нещадної суспільно-політичної, соціально-економічної експлуатації, а також духовно-релігійного гніту. Проте український народ за будь-яких умов не полишав героїчну боротьбу за своє визволення.

Вивчаючи перше питання, треба звернути увагу на ту історичну обставину, що у XIV ст. історичні події розвивалися у несприятливому для України напрямі. Саме в період її політико-економічного та культурного занепаду почали підноситися її сусіди – Литва, Польща та Московія. Ці суспільства дуже швидко розросталися, і їх, цілком природно, приваблював вакуум влади, що виник в Україні.

У 1340 р. Великий Литовський князь Ольгерд проголосив, що вся Русь просто повинна належати литовцям і значно розширив наступ на українські землі. Менш ніж за 150 років Литовське князівство стало найбільшим у Європі.

В чому ж полягали причини такого блискучого завоювання? Українці бачили в литовцях визволителів від монголо-татар, та й литовське панування було прийнятніше, ніж жорстоке іго Золотої Орди: литовці йшли на те, щоб українці займали найвищі адміністративні посади, а еліта литовців швидко потрапляла під культурний вплив своїх слов'янських підданих. Литовські князі діяли в Україні за принципом: «Старого ми не змінюємо, а нового не впроваджуємо». За якісь одне чи два покоління литовці за виглядом, мовою та поведінкою вже нагадували своїх попередників Рюриковичів та розглядали свою місію як «збирання земель Русі» й користувалися цим приводом задовго до того, як його запозичила Москва – міцніючий суперник литовців у боротьбі за київську спадщину. Саме тому М. Грушевський доводив, що Велике князівство Литовське князівство зберегло традиції Київської Русі більшою мірою, ніж Московія.

Дещо контрастним в порівнянні з литовським прикладом виглядає польський. У квітні 1340 р. Казимир вступив у Галичину. Зверніть увагу – зробив він це під приводом захисту католиків краю, хоч католиками були переважно не поляки, а німці. Насправді ж, він заздалегідь планував цей крок, уклавши угоду з Людовіком угорським, згідно з якою обидва королі при завоюванні України мали діяти спільно.

Більше двох десятиліть поляки в союзі з угорцями воювали з литовцями, підтримуваними більшістю українців, за Галичину й Волинь.

Польща проголосила себе «щитом християнства» і зображала свою експансію на схід як хрестовий похід проти язичників-литовців і схизматиків – православних українців. Ставлення до некатоликів як до людей морально та культурно неповноцінних вело до гострих майбутніх польсько-українських конфліктів.

Завоювання збільшили землі Польщі майже на 50%. Спочатку на землях України поляки вели обережну політику, але папа римський і католицька церква з готовністю благословили короля на більш широку експансію.

Спочатку в 1375 р. у Львові було засновано католицьке архієпископство, а потім на землях України стали виникати, як гриби після дощу, монастирі францисканського та домініканського орденів. Вони обслуговували католицьке населення, яке швидкими темпами зростало (сюди переселялись польські, німецькі, чеські та угорські шляхтичі). Українські феодали, прийнявши нову католицьку віру, отримали рівний статус з польською шляхтою.

Таким чином, український народ все більше підпорядковувався чужій нації – нації з іншою релігією та культурою. Такий симбіоз мав деякі позитивні наслідки, але закономірно, що з нього згодом виріс гострий релігійний, соціальний та етнічний конфлікт, який тривав близько 600 років.

Слід звернути увагу, що Буковина, земля Галицько-Волинського князівства в середині XIV ст. була завойована Угорщиною, а з 1359 р., коли від Угорщини відокремилось Молдавське князівство, ввійшла до його складу (Чернівці та Хотин). У першій половині XVI ст. Буковина разом з Молдавією попала під владу Туреччини.

Закарпаття теж було захоплене Угорщиною. Українців витіснили в необжиті гірські райони, а їх землі заселялись угорцями.

Як наслідок цього, розгорнулася важка й довголітня боротьба українців з поневолювачами за свою мову, традиції, релігію, культуру, а головне, за право жити і бути господарем на своїй землі.

Починаючи з другого питання і аж до кінцевого мова йтиме про унікальне українське й світове явище – українське козацтво. Тому їх можна об'єднати в окремий блок. Його розгляд необхідно почати з причин появи українського козацтва. Відомо, що поява того чи іншого історичного явища зумовлена, як правило, сумарною дією чинників двох категорій (межа між ними досить умовна), тих, що роблять виникнення цього явища можливим, та тих, які зумовлюють його необхідність.

Які ж причини виникнення козацтва в Україні? Основна причина появи козацтва корінилася в тих соціально-політичних умовах, які склалися в українських землях у другій половині XV-XVI ст.

У XIV ст. Україна попала під владу Польщі і Литви (з 1569 р. – Речі Посполитої), що призвело до ліквідації залишків автономності українських земель. У таких умовах посилювалася експансія католицизму, розширювалось шляхетське землеволодіння, становище покріпачуваного селянства погіршувалося з кожним роком. Були й інші причини виникнення козацтва: існування в південних степах кочівників-татар, що створювало загрозу для мирного життя слов'янського населення; можливість переселення в степи.

Зверніть увагу як на форми соціального протесту українців, так і характер його проявів. У відповідь на посилення соціального гніту українські селяни залишали рідні місця та йшли в незаселені південні степи Поділля, Брацлавщини, Київщини, де створювали нові поселення, оголошували себе козаками, тобто вільними людьми. Починаючи з другої половини XVI ст., у безкраї простори Дикого Поля ринув потік збіглих селян з Галичини, Волині, Полісся, Західного Поділля. Утікали наймужніші й найвідважніші – ті, кому воля була дорожча за життя, хто не тільки був ладен дати збройну відсіч панам, а й сміливо виходив у степ на зустріч татарам.

Дуже важливим є розуміння тенденції появи на окремих територіях козацьких поселень. У верхів'ях Південного Бугу, в середній течії Дніпра, в районі Канева – Черкас, а також на лівому березі Дніпра – на Сулі, Пелі – виникало чимало козацьких слобод і хуторів. Знаходячись під постійною загрозою татар і турків (через степи проходили татарські шляхи – Чорний, Кучманський, Муравський та ін.), козаки займалися «уходництвом» – рибальством, мисливством, бджільництвом, землеробством та різними ремеслами.

Думається, необхідно проаналізувати соціальне походження, склад українського козацтва.

Зверніть увагу і на стадії розвитку козацтва. Це дасть змогу побачити процес його становлення в історичній хронології.

Отже, протягом XV-XVI ст. у суспільстві формується нова соціальна верства – козацтво, яка виникла як опозиція, як виклик існуючій системі, як нова еліта, що небезпідставно претендувала на роль політичного лідера і владу.

Ґрунтом для формування козацтва стали існування великого масиву вільних земель, накопичений у попередній період досвід їхнього освоєння, природне прагнення людей до самозбереження, самоствердження і самореалізації. Каталізаторами цього процесу були широкомасштабна колонізація нових земель, що розгорнулася у XV ст.; посилення соціально-економічних протиріч та релігійного і національного гніту; зростання зовнішньої загрози з боку турків і татар.

Безперечно, українське козацтво вважається продовжувачем державницьких традицій України-Русі доби Київської держави. Підтвердження тому – заснування Запорозької Січі. Вибір місця для створення військово-політичного центру козацтва обумовлювався як природними умовами, необхідністю його успішної оборони, так і прив'язкою до Дніпра – головної артерії морських походів проти Туреччини й Кримського ханства. У 1552 - 1558 рр. український князь Дмитро Вишневецький (Байда) зібрав розрізнені козацькі ватаги й збудував на віддаленому стратегічно розташованому за дніпровськими порогами острові Мала Хортиця (площею близько 500 га) фортецю, що мала стати заслоном від татар.

Зверніть увагу на чітку систему організації управління на Січі. Зрозуміло, вона будувалася, еволюціонувала в умовах напіввійськового способу життя січовиків. Дійсно, січовики сформували нову українську (козацьку) державність. Головними ознаками держави є існування особливої системи органів та установ, що виконують функції державної влади; право, що закріплює певну систему норм, санкціонованих державою; певна територія, на яку поширюється юрисдикція даної держави. Для Запорозької Січі були притаманні усі ці ознаки. Специфічні історичні умови та обставини самого життя запорожців помітно вплинули на процес самоорганізації козацтва, зумовивши неповторний, оригінальний імідж козацької державності. Вищим

законодавчим, адміністративним і судовим органом Січі була Військова (січова) рада. Її рішення були обов'язковими для виконання. Як правило, рада розглядала найважливіші питання внутрішньої та зовнішньої політики, проводила поділ земель та угідь, судила злочинців, що вчиняли найтяжчі злочини та ін. Важливою функцією ради було обрання уряду Січі – військової старшини, а також органів місцевої влади – паланкової або полкової старшини. У різні часи чисельність козацької старшини була не однаковою й інколи становила понад 150 чоловік. До цієї групи козацтва входили: військова старшина – кошовий отаман, військовий суддя, військовий осавул, військовий писар та курінні отамани; військові служителі: хорунжий, бунчужний, довбиш, канцеляристи та ін.; похідні та паланкові начальники – полковник, писар, осавул та ін. Старшина зосереджувала в своїх руках адміністративну владу та судочинство, керувала військом, розпоряджалася фінансами, представляла Січ на міжнародній арені.

Для розуміння демократичної сутності українського козацтва дуже важливо знати і розуміти систему виборності козацької старшини, розподіл між нею військово-управлінських обов'язків. Кошового отамана обирали на один рік простою більшістю голосів відкритим голосуванням (часто шляхом кидання шапок у купи: за кого більша купа, той і переміг). Лише Іван Сірко кошовим був протягом 15 років, а Петро Калнишевський – 10 років.

На період походу чи війни кошовий призначав собі заступника з числа полковників – наказного гетьмана. Кошовий отаман одночасно був головою війська і держави.

Генеральна старшина, якщо говорити сучасною термінологією, виконувала роль кабінету міністрів. До неї входили обозні, осавули, хорунжий, бунчужний, писар, судді і підскарбій – усі з титулом «генеральний».

Обозний фактично мав обов'язки заступника кошового отамана (гетьмана), начальника штабу, тилу і артилерії. Осавули – гетьманські старшини для особливих доручень. Під час війни вони командували окремими підрозділами, в мирний час служили ад'ютантами. Хорунжий і бунчужний –

церемоніймейстери – відповідали за військові корогви (прапори) і символи гетьманської влади. Писар – начальник канцелярії, велику роль відігравав у зовнішніх відносинах. Генеральні судді очолювали Верховний суд. Цю роль виконувала вся військова старшина, включаючи кошового отамана. Підскарбій завідував фінансами.

Шосте питання семінару спеціально присвячене саме адміністративно-територіальному поділу Запорозької Січі. Кіш поділявся на курені, очолювані курінними отаманами. Курені склалися з сотень. Великі землі Запорозької Січі (за межами Хортиця) поділялися на округи – «паланки». На кінець існування Січі налічувалось 10 паланок, їх очолювали полковники. Козаки паланок мали сім'ї. Вони були прописані до певних куренів, що були на острові Хортиця.

На той час налічувалось 38 куренів. Назви їх походили від імені отаманів, що їх заснували, або від назви місцевості, звідки прийшли перші козаки.

Військо Запорозьке мало свою печатку – герб із зображенням козака з рушницею на плечі, з шаблею та списом, застромленим у землю поруч з постаттю козака. Січова корогва (прапор) була червоного (малинового) кольору.

Козацьке життя було тісно пов'язане з військовою справою. Основну частину Війська Запорозького становила піхота, кіннота ж була нечисленною. Військо мало гармати. Рядовий козак був озброєний рушницею або мушкетом (важка рушниця на сошках), пістолем, шаблею, ножом, списом. Січ мала свій флот з великих човнів – «чайок». Довжина їх – 20 м., ширина – 4 м. Швидкість до 15 км на годину. Чайки були оснащені трьома щоглами з вітрилами, веслами. На борту знаходилось 4-6 гармат. Бойовий екіпаж складався з 50-70 козаків, озброєних рушницями та мушкетами.

Як будь-яке державне чи напівдержавне утворення Запоріжжя мало свою територію, яка називалася «землями Війська Запорозького». Розташовуючись на землях сучасних Дніпропетровської, Запорозької, частково Херсонської,

Кіровоградської, Донецької, Луганської та Харківській областей, Запорозька Січ у XVIII ст. за розмірами площі була близькою острівній Англії.

За несприятливих умов козаки кілька разів переносили Січ в інші місця. Були випадки, коли татари руйнували Січ. Так, наприкінці 1560-х років козаки перенесли Січ на острів Томаківка, розташований за 60 км на південь від Хортиці. На період існування Томаківської Січі (60-ті - початок 90-х років XVI ст.) припадають походи запоріжців на турецькі і татарські фортеці Причорномор'я. Спускаючись на своїх славетних човнах-чайках по Дніпру, козаки виходили в Чорне море й трошили турецькі галери.

Питання про види українського козацтва тісно пов'язане з соціальною, військовою, а в окремих випадках навіть і з ідеологічною диференціацією як в українському середовищі Речі Посполитої, так і в загальній масі самого козацтва. Отже, серед основних видів було реєстрове, січове, городове, слобідське тощо. Розглядаючи питання про політичні наслідки появи козацтва в Україні, ще раз проаналізуйте суспільно-політичні, соціально-економічні, духовно-релігійні умови життя українців в Речі Посполитій. Можна побачити феодальну експлуатацію українського селянства і міщан, національний гніт українців з боку польської влади (політика ополячення), релігійний гніт українців та утиски православ'я (політика окатоличення). Українське козацтво було тією силою, яка захищала український народ і православну віру від польсько-католицької агресії. Запорозька Січ стала ядром боротьби українського народу на чолі з козацтвом за свою державність.

У цей період як для українських земель, так і для Європи в цілому актуальною стає боротьба українського народу проти турецько-татарської агресії. Зверніть увагу на той факт, що в цій боротьбі основною силою було саме українське козацтво. Запорозька Січ стала захисником України від мусульманських загарбників. Україна в особі козаків повернулася на міжнародну арену як захисник християнського світу від мусульманської агресії. Зверніть увагу на таких видатних козацьких ватажків, як Д. Вишневецький, Б. Ружинський, І. Свирговський, І. Підкова, П. Сагайдачний.

Тема 3. Українська козацька держава (друга половина XVII ст.)

1. Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького.
2. Переяславська угода та Березневі статті Б.Хмельницького.
3. Створення української козацької держави (середина XVII ст.).

Мета семінару: визначити причини, рушійні сили, характер та основні етапи національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.; розглянути військово-політичну ситуацію в Україні та навколо неї в контексті Переяславських домовленостей і Березневих статей (1654 р.); проаналізувати державотворчі зусилля українського загалу і створення української козацької держави в умовах національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького.

Розгляд першого питання рекомендуємо почати з висвітлення козацько-селянських повстань в Речі Посполитій (кінець XVI - перша половина XVII ст.). На нашу думку, це дасть змогу чітко уявити глибинні протиріччя між польсько-католицькою владою і українським народом. Крім того, треба визначити увесь комплекс соціально-економічних, суспільно-політичних, національних, духовно-релігійних й суто психологічних причин, які спричинили до народного антипольського повстання українського народу в середині XVII ст. Обов'язково слід визначити характер і рушійні сили війни. Безперечно, це допоможе зрозуміти принципово головні ознаки, що зумовили національно-визвольний, загальнонародний характер війни. Заслуговує на окрему увагу постать видатного українського гетьмана Богдана Хмельницького.

Хід військових дій під час національно-визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького рекомендуємо розглядати крізь призму відповідних її етапів. Це полегшить розуміння перебігу подій, чітко окреслити їхні хронологічні межі.

Розкриваючи зміст військових дій, акцентуйте увагу на головних перемогах українського війська 1648 р. Хмельницький 26 квітня напав під Жовтими Водами на військо С. Потоцького, яке 6 травня 1648 р. було розгромлене. Основне польське військо було розгромлене 26 травня 1648 р. під Корсунем. 23 вересня

1648 р. воюючі армії зустрілися під Пилявцями. Козаки та їхні союзники татари за кілька годин знищили це нещодавно величне військо майже дощенту.

В нагоді станеться аналіз дипломатичних зусиль Богдана Хмельницького для підкріплення політичними методами військових акцій проти польсько-шляхетської адміністрації в Україні. Гетьман, добре розуміючи, що лише українськими силами з польськими військами не впоратись, в лютому 1648 р. уклав угоду з кримським ханом Іслам-Гіреєм III про спільну боротьбу проти Польщі.

Доречним буде проаналізувати обставини й умови укладення, а також зміст Зборівського договору 1649 р. Хоч Зборівська угода не узагальнювала політичні задуми Хмельницького, однак вона визначала перспективи національно-державного будівництва. При цьому він враховував традиції козацького управління і зважав на гетьманський устрій України. Нову систему управління було названо Гетьманатом. Цей договір, укладений у серпні 1649 р. Б. Хмельницьким та польським королем Яном II Казимиром, виявився занадто крихким. Більшість польських аристократів і шляхти вважала його умови не вигідними для Речі Посполитої, а селянські маси України – несправедливими щодо себе.

Підбийте підсумки першого етапу війни.

Треба мати на увазі, що період визвольної війни з 1650 по 1652 роки характеризується запеклими військовими сутичками, численними жертвами з обох боків. У цей час спостерігається погіршення геополітичного становища України. Верхівка української козацької держави почала перейматися активними пошуками союзників з метою остаточного розгрому Речі Посполитої та укріплення козацької державності.

Вивчаючи перебіг подій з 1652 по 1657 роки, необхідно звернути увагу на суттєві зміни геополітичного становища України. В даному контексті перше питання тісно пов'язане з другим питанням семінару.

Для забезпечення тривалої перемоги над поляками Хмельницький потребував надійної підтримки великої чужоземної держави. Звичайною платою за таку допомогу була згода на те, щоб визнати зверхність правителя, який її надавав.

Під час розгляду другого питання семінарського заняття необхідно проаналізувати політику Московії щодо України в зазначену добу. Чому Московія зволікала з допомогою українському народові в його самовідданій боротьбі за волю проти поляків? Чому московський цар залишав без позитивної відповіді численні звернення про допомогу гетьмана Богдана Хмельницького? Чому Московія холоднокровно спостерігала за тим, як війна знесилоє український народ? Очевидно, що зазнавши тяжких втрат у недавній війні з Польщею, московити воліли почекати, доки козаки й полями не виснажать одне одного, і вже тоді вдаватися до відповідних дій. Проте у 1653 р., коли українці стали погрожувати тим, що віддадуть перевагу оттоманському варіанту, московити не могли більше зволікати з рішенням. Цар Олексій Михайлович скликав Земський собор, який вирішив, що «заради православної віри й святої церкви Божої государеві слід прийняти їх під свою високу руку». Приймаючи це рішення, московити також сподівалися відібрати деякі захоплені Польщею землі, використати Україну як буфер проти Оттоманської імперії та взагалі розширити свої впливи. Отже, Московія виходила передусім зі своїх власних інтересів і вигод.

Зверніть увагу і на перебіг подій на так званій Переяславській раді, а також на її фактичні рішення. Акцентуйте увагу на той безперечний історичний факт, що Україна і Московія, будучи різними за політичним устроєм країнами, українці і московити – різними народами, навіть під час Переяславської ради не уникли принципових протиріч. Несподіваний випадок завів справу у глухий кут. За прийнятою в Польщі традицією Хмельницький сподівався, що присягатимуть обидві сторони, – українці заприсягнуть на вірність цареві, а той пообіцяє боронити їх від поляків та шанувати їхні права й привілеї. Але Бутурлін відмовився присягати від імені свого монарха, кажучи, що на відміну від польського короля цар є самодержцем і не присягає своїм підданам. Роздратований відмовою Бутурліна, Хмельницький гордо вийшов із церкви, погрозивши взагалі скасувати угоду. Проте Бутурлін уперто стояв на своєму. Після довгих суперечок українська сторона погодилась, що слово царя заміняє присягу з його боку; гетьман зі старшиною присягнули. Гетьман і старшина домагалися від В.

Бутурліна хоча б писаної декларації про те, що права й вільності України залишаться незмінними, але той відмовився і від цього. Взагалі ніякого письмового договору в Переяславі підписано не було. Визначення відносин в усіх сферах між Україною і Московщиною було відкладене на деякий час.

Окремої уваги заслуговує факт неоднозначного сприйняття українським загалом Переяславських домовленостей. Не захотіли присягати на вірність московському царю полковники І. Богун та І. Сірко, а також Уманський і Брацлавський полки. Виникли заворушення в Полтавському та Кропивнянському полках. Проти Переяславської ради виступала і Українська православна церква. Чому так сталося?

Подальше опанування другим питанням потребує ретельного опрацювання «Березневих статей» Богдана Хмельницького. Наприкінці березня 1654 р. українські послы – генеральний суддя Семен Зарудний та переяславський полковник Павло Тетеря – привезли цареві проект Договору у формі петиції з 23 розділів. Московський цар погодився підписати лише 11 статей з 23. Чому?

Наприкінці важливо зробити правильні історично обґрунтовані висновки, не вдаючись до їх політизації. Об'єктивно договір засвідчив повну незалежність України від Польщі, для війни з якою Україна найшла сильного союзника. На її території було збережено власну військову, адміністративну та судову владу. Православна церква, як і всі віруючі, вже не зазнавала релігійного переслідування. На той час Москва ще не мала принципових планів щодо відносин з козацькою Україною. Уряд гетьмана також не зовсім усвідомлював можливий розвиток відносин з Московською державою, до того ж йому бракувало необхідного дипломатичного досвіду, гнучкості й послідовності у міждержавних справах. Проте загалом україно-російський договір 1654 р. не перекреслював досягнень української нації у державотворенні. Він офіційно узаконив державний суверенітет Гетьманату, засвідчив правову форму його відокремлення від Речі Посполитої, примусив царський уряд взяти на себе зобов'язання, що гарантували незалежність Української козацької республіки й укладення передусім воєнного союзу з Московською державою.

Укладаючи договір, обидві сторони – і Хмельницький, і царський уряд – переслідували різні цілі. Хмельницький мав на меті дістати військову допомогу від Москви в боротьбі з Польщею, відвоювати інші українські землі, добитися повної незалежності, забезпечити самостійність української держави, а за це цар одержуватиме щорічну грошову данину (трибут). Цар і московський уряд, в свою чергу, мали далекосяжну мету: з часом повністю ліквідувати українську державу і перетворити Україну на звичайну провінцію Росії, тобто домогтися її повної інкорпорації.

Отже, це був міліарний союз України і Московії проти Польщі, збудований на принципах васалітету. Він мав деякі риси протекторату Москви над Україною. Договір, безперечно, зберігав атрибути козацької держави. Говорити про «приєднання» України до Московії, або «воз'єднання» з нею є помилкою, політизацією історичних подій.

До того ж, Московський договір 1654 р. був так неясно сформульований, що обидві сторони вкладали в нього різний зміст й кожна підходила до нього з урахуванням лише власних інтересів. До цього часу серед істориків немає одностайності щодо його тлумачення. Україна вбачала в договорі лише військовий союз, про що свідчить активна дипломатична діяльність гетьмана у наступні роки, а Москва з перших днів намагалася змінити політику протекторату на інкорпорацію української території.

Російський історик державного права В. Сергієвич вважав, що цей договір є персональною унією, тобто він об'єднував дві держави під владою одного спільного монарха (подібно до Кревської унії 1385 р. між Литвою і Польщею). М. Грушевський був переконаний, що договір встановлював васальну залежність України від Москви. Російські історики І. Розенфельд та В. М'якотін вбачали в договорі інкорпорацію (входження) України до складу Московської держави, В. Липинський твердив, що в 1654 р. утворився звичайний військовий союз України й Москви проти Польщі, подібний до тих, які Б. Хмельницький уклав раніше з Кримом і Туреччиною, а згодом з Швецією.

Розгляд наступного питання студент повинен здійснювати, виходячи з того факту, що український народ мав вагомі традиції державотворення, започатковані ще в добу Київської Русі. Українська козацька держава створювалася з урахуванням історичних традицій попереднього державотворення.

Перед студентом стоїть завдання комплексного аналізу як ознак української козацької держави (державна влада, місцева адміністрація, територія, фінансово-податкова система, військо, зовнішня політика, адміністративно-територіальний поділ тощо), так і принципів організації самої влади, ідеологічного наповнення владних повноважень, відносин між козацькою верхівкою й козацько-селянськими масами. Важливою особливістю української козацької держави було те, що її здійснювалося в обставинах ведення бойових дій, що обумовлювало її форму, тобто: феодална верхівка пристосовувала для виконання державних функцій вже готову, перевірену на практиці військово-адміністративну, полково-сотенну організацію козацтва. В екстремальних умовах війни, коли потрібно було максимально об'єднати та мобілізувати на боротьбу увесь народ, ця організація стала не тільки загальною для всіх повстанських сил, але й єдиною політико-адміністративною та судовою владою в Україні. Їй не була підвладна тільки церква. Мова йде про військово-адміністративну владу Запорізької Січі, яка стала моделлю відновленої української держави. До того ж подібного роду форма державності несла в собі елементи народовладдя, залишаючись класовою.

Іноземні держави розглядали Україну як повноправного суб'єкта міжнародних відносин і охоче вступали з нею в договірні стосунки. У 1648-1657 рр. Україна підтримувала постійні дипломатичні зв'язки з Валахією, Молдавією, Трансільванією, Туреччиною, Угорщиною, Московією. У ті ж роки Україна встановлює зв'язки з Австрією, Англією, Венецією, Персією, Францією, Швецією.

У необхідно проаналізувати тісний зв'язок між подіями національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького та реальними кроками державотворення в українських землях у зазначений період.

Тема 4. Знищення російським самодержавством української державності (XVIII ст.)

1. Політика гетьмана Івана Мазепи.
2. Конституція Пилипа Орлика. Обмеження російським самодержавством української державності.
3. Українська держава 1722-1764 рр.
4. Ліквідація російським самодержавством української державності.
5. Політичні наслідки втрати Україною державності наприкінці XVIII ст.

Мета семінару: проаналізувати внутрішні і зовнішні аспекти політики гетьмана Івана Мазепи; розглянути основні напрямки розвитку української державності у XVIII ст., боротьбу за її збереження в умовах агресивної імперської політики російського царизму; визначити політичні наслідки втрати Україною державності наприкінці XVIII ст.

Вивчення першого питання необхідно почати з всебічного аналізу такого трагічного українського явища, яке увійшло у вітчизняну історію під назвою «Руїна». Відомо, що у цей час ішов процес запеклої внутрішньої боротьби за владу між різними угрупованнями козацької старшини, втручання зовнішніх ворожих сил в українські справи, руйнувалися основи української державності.

Перший етап громадянської війни 1658-1663 рр. завершився територіальним розколом України, що породило наступний виток боротьби за владу. Колись єдина українська держава розпалася по Дніпру на Лівобережну й Правобережну, з протилежною орієнтацією на зовнішні сили. У кожному регіоні різні групи населення теж мали протилежну орієнтацію, що надавало визвольній боротьбі особливої трагічності й складності.

Московія і Польща поділили між собою українські землі Андрусівським перемир'ям (1667 р.) і так званим «Вічним миром» (1686 р.).

Після розколу України на Лівобережну і Правобережну, починаючи з 1663 р., в кожній з цих частин обирали власного гетьмана. Вони були політично залежним від своїх закордонних сюзеренів. Правобережні гетьмани залежали від польського короля, а Лівобережні – від московського царя. В той же час

гетьмани обох берегів Дніпра прагнули приєднати до себе протилежну частину українських земель.

Вирішальний етап у стосунках між Гетьманщиною та Москвою настав за гетьманування Івана Мазепи – одного з найвидатніших і найбільш суперечливих політичних діячів України. Народився Мазепа 1639 р. у знатній українській родині, що користувалася великою повагою у Війську Запорозькому. Він дістав досить високу освіту. Провчившись у Київській колегії, Мазепа перейшов до колегії єзуїтів у Варшаві й згодом вступив на службу до польського короля. Це надавало йому можливість багато подорожувати країнами Західної Європи, а також виконувати обов'язки королівського посланця в Козацькій Україні. У 1669 р., повернувшись на Правобережжя, Мазепа вступає на службу до гетьмана Правобережної України Петра Дорошенка. Виконуючи свою першу дипломатичну місію, він потрапляє в полон до запорожців, які видають його гетьманові Лівобережної України Іванові Самойловичу. Тонкий політик, Мазепа намагається перетворити потенційно катастрофічну для себе ситуацію на особистий тріумф. Своєю досвідченістю в міжнародних справах і бездоганними манерами він переконує Самойловича зробити його довіреною особою. Ці ж риси допомагають Мазепі встановити контакти з високопоставленими царськими урядовцями. У 1687 р., коли змістили Самойловича, його наступником було обрано не кого іншого, як Мазепу, підтриманого російськими вельможами.

Аналізуючи внутрішню політику гетьмана, треба звернути увагу, що протягом майже всього 21-річного гетьманування Мазепа проводив традиційну для гетьманів Лівобережної України політику. З небаченою послідовністю він (зміцнює становище старшини, роздавши їй понад тисячу дарчих на землі. Не забуває він і про власні інтереси. Завдяки щедрим дарам від царя Мазепа накопичує близько 20 тис. маєтків і стає одним із найбагатших феодалів Європи. Людина досвідчена й витончена. Мазепа скеровує значну частину своїх особистих прибутків на розвиток релігії та культурних установ. Ревний покровитель православ'я, і він будує по всій Гетьманщині цілу низку чудових церков, споруджених у пишноту стилі, що його часом називають мазепинським, або козацьким, барокко.

За Мазепиного гетьманування Києво-Могилянська академія змогла завдяки його підтримці спорудити нові корпуси і збільшити до 2 тис. кількість студентів. Крім того, він заснував багато інших шкіл і друкарень, щоб «українська молодь могла в повну міру своїх можливостей користуватися благами освіти».

Проте якщо київські спудеї та духовенство складали на його честь захоплені панегірики, то селяни й козацька чернь мало що доброго могли сказати про нього. Його відкрита й послідовна підтримка старшини збуджувала повсюдне невдоволення серед народних мас та настроєних проти старшини запорожців.

Характерно, внутрішня опозиція різко критикувала гетьмана Мазепу за його відверто промосковську політику, яка шкодила інтересам українського народу. За це Івана Мазепу в народі називали «вітчимом України». Втім, треба зрозуміти і самого гетьмана. В умовах постійного тиску на нього з боку Росії, свавілля російських чиновників, які повсякчас нахабно втручалися у внутрішні справи Гетьманщини, Мазепа змушений був йти на суттєві поступки, аби врятувати українську державність і не дати зайвого приводу російському царизмові по подальшому знищенні автономії Гетьманщини.

У зовнішній політиці провідне місце займала Росія. Мазепа, без сумніву, був талановитим дипломатом. Найбільш вражаюча риса Мазепи як політика полягала в умінні захищати як власні, так і загальноукраїнські інтереси, зберігаючи водночас добрі стосунки з Москвою. Коли в 1689 р. на трон зійшов молодий і енергійний Петро I, гетьман уже вкотре застосував свій незбагненний дар чарувати можновладців. Він надавав царю активну допомогу в грандіозних походах на турків і татар, кульмінацією яких стало здобуття у 1696 р. Азова – ключової турецької фортеці на Азовському морі. Старіючий гетьман також постійно давав недосвідченому молодому монархові поради у польських справах: згодом між ними виникла тісна особиста дружба. Козацькі полковники із сарказмом зауважували, що «цар скоріше не повірить ангелові, ніж Мазепі», а російські урядники заявляли, що «ніколи ще не було гетьмана кориснішого і вигіднішого для царя. Як Іван Степанович Мазепа».

Проте перед гетьманом постала рокова дилема: обрати спокійне, заможне життя, спостерігаючи за тим, як деспотичний Петро I знищує українську державність, чи ціною власного життя встати на її захист. Іван Мазепа обрав останнє. Саме під цим кутом необхідно розглядати вчинки гетьмана в період Північної війни. Існуюча історична джерельна база доводить правоту вибору Мазепи на користь Швеції і викриває підступні наміри Петра I по відношенню до Гетьманщини.

В українську історію Іван Мазепу увійшов як видатний гетьман і політичний діяч. Він був патріотом України. Він прагнув створити з України незалежну державу західноєвропейського типу, з абсолютною владою правителя – гетьмана чи князя. Україну хотів він піднести на високий рівень культури. Українська Колегія за його гетьманування була підвищена на рівень Академії. Пишні будови, блискучий стиль «мазепинського барокко» прикрашали не тільки Київ та Чернігів, але й інші міста. Багаті дари в монастирі розносили славу України та її гетьмана. Зла доля поставила його супроти Петра I, що також прагнув піднесення своєї держави і що в цьому двобою вийшов переможцем.

Друге питання тісно пов'язане з першим. Наступником справи Мазепи став Пилип Орлик. Зміст цього питання передбачає вивчення і осмислення важливого історико-правового документу – Конституції Української Держави. Її автором був гетьман в екзилі П. Орлик. Попре те, що Конституція Орлика не була втілена на практиці, вона стала одним із найвидатніших документів української державно-політичної думки. Своїм змістом, демократичністю вона випереджала тогочасні європейські суспільно-політичні концепції. Загалом Конституція П. Орлика багато в чому передре основним принципам Конституції 11 штатів США, прийнятій 1787 р.

Крім того, потребує окремої уваги активні зусилля гетьмана у військово-дипломатичній царині з метою визволення українських земель з під російського ярма. П. Орлик увійшов в історію як останній гетьман, який відкрито домагався створення української держави.

Студентам обов'язково треба розглянути сутність російської політики по відношенню до України. Вона характеризується подальшими кроками по знищенню автономії Гетьманщини. Так, 1709 р. за наказом Петра I було зруйновано Запорозьку Січ, а 1722 р. засновано Першу Малоросійську Колегію (1722-1727 рр.) із шістьох московських старшин з президентом-бригадиром Вельяміновим на чолі. Насправді колегії доручалося запровадження нових податків або відновлення колишніх, встановлення політичного нагляду в Україні. Фактично вона стала найвищою касаційною інституцією Гетьманщини, верховним фінансовим органом та контролюючою установою. Прокурор колегії виконував поліцейські функції, зокрема здійснював арешти підозрюваних у сепаратистській діяльності козаків, описував їх майно тощо. Протест І. Скоропадського щодо неправомірності створення Малоросійської колегії Петро I проігнорував.

Третє питання семінарського заняття охоплює період в історії України з 1722 по 1764 роки. Він насичений чималою кількістю важливих подій. Радимо це питання розглядати крізь призму діяльності українських гетьманів (Павла Полуботка, Данила Апостола, Кирила Розумовського), а також неодноразових спроб російського царизму покінчити з українським гетьманатом.

В пам'яті українського народу Павло Полуботок залишився як один із улюблених героїв, який боронив українську автономію і заплатив за неї життям. В «Історії Русів» змальовано його як сміливого борця за національну свободу. В домах багатьох свідомих українських патріотів XVIII-XIX ст. висіли портрети Полуботка із зверненими до Петра словами, що їх приписав йому автор «Історії Русів»: «Заступаючись За отчизну, я не боюсь ні кайданів, ні тюрми, і для мене ліпше найгіршою смертю вмерти, як дивитися на загальну загибель моїх земляків».

В деяких питаннях становище гетьмана Апостола стало гіршим навіть ніж те, яке займав Скоропадський. У військовому відношенні гетьман підлягав генерал-фельдцехмайстрові князеві М. Голіцину (раніше тільки цареві). Обрання гетьмана могло бути проведене тільки за згодою царя; Генеральний Суд перетворено на колегіальну установу, в якій засідали троє українців та троє росіян, а головним суддею став не гетьман, а цар. Тяжким ударом було

призначення окремого фінансового управління – «канцелярії зборів», з двома підскарб'їями, росіянином і українцем, що послаблювало фінансові прерогативи гетьмана. Полковників та генеральну старшину призначав царський уряд. За гетьманом стежили, про кожний його крок доносили урядові. Він фактично був позбавлений права вести приватну кореспонденцію з закордоном, поїхати, коли хоче, до своїх маєтків (найбільші були Хомутець та Сорочинці).

Кирило Розумовський з самого початку свого правління добивався від російського уряду повернення Україні прав, які втратила вона після Мазепи. Дечого пощастило йому добитись, але багато його заходів не увінчались успіхом. За Розумовського українська старшина здобула високе становище. Року 1763 Розумовський скликав до Глухова Генеральні Збори – справжній шляхетський сейм – для затвердження судової реформи. За Кирила Розумовського в Україні проведено значні соціальні реформи. Козацька старшина остаточно оформилася у вищий упривілейований стан – шляхетство.

Розумовський ввів реформи у війську: запроваджено муштру за зразком західноєвропейським, удосконалено артилерію, введено однакове озброєння та уніформу.

Багато дбав Розумовський за освіту: в усіх полках заведено школи для обов'язкового навчання козацьких синів. Крім загальної освіти, введено спеціальну освіту військового зразку.

Розглядаючи два останні питання про ліквідацію російським самодержавством української державності і про політичні наслідки цього явища, необхідно чітко дотримуватися хронології подій, причинно-наслідних зв'язків. Треба чітко розуміти, що протиріччя між російським абсолютизмом і українською державністю на кінець XVIII ст. досягли свого апогею. Саме Катерина II остаточно знищила українську державність.

Внаслідок остаточної ліквідації автономії Україна опинилася в колоніальній залежності від Росії. Її економічна база була суттєво деформована і перетворена здебільшого на сировинний придаток загальноімперської економіки. Українське суспільство втратило свою еліту, а дворянство майже повністю зрусифікувалося.

Російський царизм усіяко змінював в Україні самодержавно-кріпосницький лад. Він спирався на російських поміщиків, які мали тут великі землеволодіння, а також на зрусифікованих українських і польських поміщиків.

Після ліквідації російським царизмом Гетьманщини і Запорозької Січі політична структура українського суспільства також була знищена. Царизм намагався ліквідувати, передусім, сліди колишньої автономії. Так, територію України було поділено на генерал-губернаторства і губернії. Вся адміністративно-виконавча влада в них належала губернаторам, яких призначав цар. Повіти були поділені на стани, очолювані поліцейськими приставами. Поліцейські пристави мали підлеглих – городових, сільських тощо. Уся ця ієрархія тримала українське населення у беззастережній покорі самодержавній владі царя.

Ліквідації української державності сприяли відірваність українських суспільних верств від військового устрою держави, відсутність природних кордонів української території й відкритість з усіх боків, незначний розвиток урбанізації, а через це – слабкість міщанства, інтелігенції; психологічна двоїстість українців (хитання між лояльністю до московського царя та українським патріотизмом).

Нове дворянство України відірвалося не лише від народу, але й від влади і, будучи мислячою елітою, потрапило в суспільний вакуум. Наслідками цього стали необґрунтована мрійливість, бурхлива радикалізація або поривання в містицизм. Національна верхівка українського суспільства перетворилася на інертну політичну силу, її становий егоїзм та пристосовництво витіснили ідеї національно-державного будівництва.

З ліквідацією державної автономії українське суспільство пройняла гнітюча атмосфера національного приниження, політичного та економічного гноблення. Проте волелюбний дух, державницькі устремління народу, виразником якого було нове покоління національної інтелігенції, виводили українську спільноту на новий етап політичних змагань за свою державу.

Тема 5. Українське національне відродження

(XIX – початок XX ст.)

1. Початки українського відродження і зростання національної свідомості (кінець XVIII - початок XIX ст.).
2. Складники національної ідентичності українського народу в період відродження (XIX ст.).
3. Національне відродження в західноукраїнських землях (перша пол. XIX ст.).
4. Національне відродження в західноукраїнських землях другої половини XIX ст.
5. Особливості суспільно-політичного життя в Наддніпрянській Україні 20-30 рр. XIX ст.
6. Значення діяльності Кирило-Мефодієвського товариства в українському відродженні XIX ст.
7. Діяльність «Громад» (60-70-ті рр. XIX ст.).

Мета семінару: проаналізувати причини початки українського національного відродження (кінець XVIII - початок XIX ст.); визначити і охарактеризувати складники національної ідентичності українського народу в період відродження; розглянути особливості українського національного відродження в підавстрійських та підросійських українських землях.

Вивчення першого питання рекомендуємо почати зі з'ясування сутності феномену українського національного відродження (УНВ) кінця XVIII-початку XIX ст., а також історичних об'єктивних причин його зародження і розвитку. Воно стало закономірною реакцією на політичне, економічне і культурне гноблення українців в Російською та Австро-угорською імперіями. Від кінця XVIII ст. до першої чверті XX ст. українці перебували під владою цих двох імперій.

Важливо звернути увагу на пряму обумовленість і взаємозв'язок українського національного відродження з загальноісторичним контекстом історичних подій в Європі у XIX ст. У цей час в Європі починає формуватися нове розуміння людської спільності, яке спирається передусім на спільність

мови і культури. В Україні виникає і поширюється ідея національної свідомості, що базується саме на етнічній (українській) тотожності. Таким ідеям дала потужний поштовх до розвитку французька буржуазна революція кінця XVIII ст. Після неї в Європі стало популярним говорити про права особи, про те, що носієм суверенітету є народ, а не його правителі. Прості люди, на думку передової частини тогочасної європейської інтелектуальної і політичної еліти, мають гідні права і гідне місце у суспільному житті. Водночас завойовували прихильників народна мова, звичаї, традиції. З цього і почався процес творення національної свідомості.

Дане питання вимагає аналізу провідної ролі української інтелігенції під час УНВ. Діяльність української інтелігенції під час УНВ необхідно розглядати гідно з відповідними хронологічними періодами. Дійсно, особлива історична заслуга у відновленні національної свідомості українського народу належить українській інтелігенції, тому що на той час в Україні не було збережено традицій національної шляхти. З появою інтелігенції, питання національної ідеї стає чи не найголовнішим у розвитку ментальності українців нового і новітнього часу.

Друге питання носить історико-теоретичне навантаження. Вивчаючи його, треба не тільки визначити складники національної ідентичності українського народу в період відродження, але й опанувати змістову складову кожного елементу. Виявляючи складові національної ідентичності, українська інтелігенція, як і інтелігенція інших країн Східної Європи, зосередила увагу на таких неповторних рисах своєї етнічної спільності, як історія, фольклор, мова та література.

Шлях до національної свідомості був вимощений книгами. Ці своєрідні збірки даних про українську культуру водночас слугували засобом поширення цих даних серед письменних українців. Крім того, в процесі написання книжок інтелігенція розвивала і вдосконалювала українську мову – засіб, що надзвичайно ефективно культивував почуття всеукраїнського братства. Тому література займає особливе місце в ранній історії будівництва української нації.

Наступні питання семінару можна розділити на дві групи. Перша група об'єднує ті питання, які стосуються УНВ в західноукраїнських землях. Друга група – питання, присвячені УНВ в підросійській Україні. На наш погляд, це значно спростить процес вивчення цього складного матеріалу пропонованої теми. Відомо, що внаслідок трьох поділів РП приблизно 80% українських земель опинилося у складі Росії, решта відійшла до Австро-Угорщини. Українці змушені були жити під чужими політичними системами, які радикально відрізнялися від того устрою, до якого вони звикли. Ці імперіалістичні політичні системи були не тільки чужими, але й ворожими для української спільноти.

Під час опрацювання вище зазначених блоків питань студент повинен звернути увагу на те, що в цих питаннях семінару ХІХ ст. умовно поділено навпіл. Така хронологія не випадкова. Вона обумовлена передусім вагомістю тих суспільно-політичних процесів, що відбувалися як в надрах українського суспільства, так і в довколишній дійсності імперського буття.

Українське національне відродження в західноукраїнських землях першої половини ХІХ ст. складалося з двох періодів діяльності української інтелігенції: фольклорного і культурницького. Заслуговує на увагу зростання національної свідомості західних українців, а також фольклорна, науково-дослідницька, видавнича праця як окремих представників західноукраїнської інтелігенції, так і заснованих свого часу громадських організацій проукраїнського спрямування («Руська трійця»).

Особливий вплив на національний рух в Західній Україні справила революційна хвиля 1848-1849 рр., що охопила майже усю Європу. Для народів Центральної та Східної Європи, які перебували в колоніальній залежності – це був період активної боротьби за свої національні права.

Під тиском революції, австрійський уряд був змушений піти на задоволення окремих вимог тих народів, що населяли імперію, зокрема і українців. Під час революційних буревіїв значно поживався український національний рух. Його головним епіцентром в Західній Україні став Львів.

Так, 2 травня 1848 р. українці утворили Головну Руську Раду (ГРР) на чолі з єпископом Григорієм Яхимовичем. ГРР подала петицію до губернатора з пропозицією поділити Галичину на Західну (польську) і Східну (українську), а також запровадити в Східній Галичині, об'єднано з Закарпаттям і Буковиною, місцеве українське самоврядування, як окремої української провінції. У 1848 р. у Львові вийшла перша українська газета «Зоря Галицька», де ГРР пропагувала свої ідеї, а також було створено культурно – просвітницьку організацію «Галицько-руську матицю».

Друга половина XIX ст. в підавстрійській Україні характеризується переходом до політичного етапу боротьби українців за свої права в Австро-Угорщині. В 60-х – 70-х роках XIX ст. в Галичині виникають впливові, потужні проукраїнські суспільно-політичні рухи (москвофіли (русофіли), народовці, радикали). Звертаємо увагу, що вивчення матеріалу по їх діяльності носить історико-теоретичний характер. Це означає, що необхідно з'ясувати історичний період їхньої діяльності, основні політико-ідеологічні пріоритети, зміст політичної діяльності, соціальну підтримку, видавничу справу тощо. Неабияке значення для повного і правильного розуміння їхньої діяльності має усвідомлення студентом існування протиріч і постійного суперництва між ними за прихильність перш за все українського загалу Західної України.

Роглядаючи питання про УНВ в підросійській Україні, треба враховувати політичні особливості в Російській імперії довкола цього українського феномену. Суспільно-політичний рух в Україні зазнавав тиску і переслідувань збоку російського царизму. Своєю колоніальною політикою самодержавство усіяло перешкоджало культурному відродженню українського народу.

Характерною особливістю українського національного відродження в підросійській Україні першої половини XIX ст. було те, що провідну роль в ньому відігравали навчальні заклади. Українська інтелігенція спрямувала свої зусилля на пропаганду своїх прогресивних ідей в навчальних закладах. Навчальні заклади стають важливими осередками українського суспільно-політичного життя в Російській імперії. З заснуванням у Харкові 1805 р.

імператорського університету починається активне процес національного відродження України. Саме Харкову належить провідна роль в українському відродженні на початку XIX ст. З другої половини 20-х рр. XIX ст. роль навчальних закладів в суспільно-політичному житті значно збільшується. Харківський, Київський, Чернігівський університети, безперечно, відіграли свою величезну роль під час УНВ. Їхнє значення вимірюється в загальнонаціональному масштабі.

З середини 40-х років в діяльності української інтелігенції підросійської Україні починається політичний етап. Поява Кирило-Мефодієвського товариства засвідчила про це. В даному питанні важливим є той факт, що кирило-мефодіявцями було вперше в XIX ст. сформульовано і конкретизовано в програмних документах цілі і завдання українського національного руху. Значення Кирило-Мефодіївського товариства важливе з кількох міркувань. Воно явило собою першу, хоч і невдалу, спробу інтелігенції перейти від культурницького до політичного етапу національного розвитку; воно привернуло увагу царського уряду (що доти намагався розіграти карту українофільства проти польських культурних впливів на Україні) до потенційної небезпеки зростаючої національної свідомості українців; ліквідація товариства дала сигнал до наступу антиукраїнської політики і ознаменувала початок довгої безупинної боротьби української інтелігенції з російським царатом.

Продовжувачами справи кирило-мефодієвців стали українські «Громади». Втім, треба уточнити що українська інтелігенція «Громад» займалася виключно культурно-просвітницькими справами, оминаючи їх політизації. Вочевидь, в умовах антиукраїнської, проімперської політики російської влади громадівці не без підстав побоювалися політичних репресій.

Наприкінці необхідно зробити висновки про історичне значення українського національного відродження XIX - початок XX ст., а також відмітити регіональні та загальнонаціональні його особливості, тісну детермінованість від загальноєвропейських суспільно-політичних процесів.

Тема 6. Українська революція 1917 – 1920 рр.

1. Періодизація і причини Української революції 1917-1920 рр.
2. Внутрішня і зовнішня політика Української Центральної Ради.
3. Українська Держава гетьмана П. Скоропадського 1918 року.
4. Проголошення ЗУНР.
5. Доба Директорії УНР.

Мета семінару: визначити періодизацію і причини Української революції 1917-1920 рр.; розглянути хід Української революції 1917-1920 рр. згідно з визначеними її періодами; проаналізувати геополітичні чинники, які впливали на розвиток революційних подій в Україні у зазначену добу.

Перші два питання семінару дають можливість чітко уявити суспільно-політичну ситуацію і суспільно-політичні настрої в Україні після Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії, напередодні виникнення українських національних режимів. Визначення періодизації і причин Української революції 1917-1920 рр. допоможе студентові в хронологічному порядку вивчати важливий і об'ємний історичний матеріал, присвячений революційним подіям у цей період.

Треба звернути особливу увагу на той факт, головними завданнями усіх українських національних урядів були національне звільнення, соціальні реформи, розбудова української державності.

Українська Центральна Рада виникла 3-4 березня 1917 р. у Києві. На зборах представників товариства українських поступовців обговорювалося питання щодо створення органу, який би представляв інтереси українства в нових умовах. УЦР сформували представники соціалістичних і ліберальних партій та організацій українського спрямування (УСДРП, ТУП, УНП, УПСР та ін.). Саме ЦР стала виразником державотворчих, демократичних прагнень українського народу.

ЦР виникла на хвилі революційної боротьби. Вона ставила перед собою завдання перебудови тодішнього суспільного ладу, виходячи з невід'ємного

права українського народу на самовизначення і відродження багатовікової державницької традиції.

Зверніть увагу, що найближча задача для ЦР – добитися від Тимчасового уряду Росії широкої автономії для України у складі Російської федеративної демократичної республіки; вирішити аграрне питання на користь українських селян; закінчити Першу світову війну. На цьому шляху вона знайшла вагому підтримку з боку низки з'їздів українського загалу, які пройшли у травні-червні 1917 р.

Першим кроком на шляху оформлення державності стало скликання у Києві 5-7 квітня 1917 р. Всеукраїнського Національного Конгресу. У документах, ухвалених Конгресом, відзначалися такі основні цілі українського національного руху: широка національно-територіальна автономія України у складі Російської федеративної демократичної республіки; забезпечення прав національних меншин, що проживали тоді в Україні; допуск представників ЦР для участі в майбутніх переговорах з Німеччиною тощо.

Важливим рішенням Конгресу було доручення ЦР розпочати організувати крайові Ради та поступово устанавлювати українську владу на місцях, а також те, що кордони автономії мали бути визначені на підставі етнографічного принципу.

Рекомендуємо проаналізувати відносини між ЦР і Тимчасовим урядом Росії. Відносини між ЦР і Тимчасовим урядом були доволі напруженими. Незважаючи на чисельні офіційні і приватні контакти взаємовідносини двох державних інституцій України і Росії постійно погіршувалися. Головна причина – небажання Тимчасового уряду задовольнити вимогу політичної автономії України. Хоч Тимчасовий уряд і декларував свою демократичність, щодо України він продовжував проводити стару колоніальну імперську політику.

На окрему увагу заслуговують Універсали УЦР. Студент повинен проаналізувати не тільки їх зміст, а й суспільно-політичні умови їх появи, наслідки.

Важливим аспектом для розуміння державотворчої політики української влади є аналіз конституційного процесу в Україні в добу Центральної Ради.

Робота над Конституцією України як автономної частини Росії демократичної республіки розпочалася після проголошення II Універсалу. В червні 1917 р. було утворено комісію у складі 100 осіб. Результатом її роботи став «Статут про державний устрій, права і вольності УНР», який було ухвалено 29 квітня 1918 р. Ця Конституція складалася з 8 розділів і 85 статей. За нею УНР проголошувалася єдиною і нероздільною. Вона проголошувала рівність усіх громадян, свободу слова, преси, спілок, місця проживання. В основу формування вищих органів влади було покладено принципи розподілу органів влади – на законодавчу (Всенародні збори), виконавчу (Рада Народних Міністрів), судову (Генеральний суд).

Отже, Конституція ЦР мала демократичний характер, була міцною правовою основою держави, фундаментом для всього законодавства України, створення демократичної країни.

Вважаємо за доцільне привернути окрему увагу до військового будівництва. Тут треба з'ясувати політичні підходи ватажків ЦР до цієї вкрай актуальної військово-політичної проблеми, особливо в умовах військового часу. Які були досягнення і фатальні прорахунки ЦР у цій царині?

Після приходу більшовиків до влади в Росії починається якісно новий етап в житті України і діяльності її соціалістичної влади. Розбіжності в поглядах на подальший стратегічний курс розвитку України зумовили військовий конфлікт між ЦР та більшовиками, який згодом переріс у I українсько-більшовицьку війну. Радянська Росія розпочала збройну агресію проти УНР з метою повалення ЦР і встановлення підконтрольній Росії влади рад в Україні.

Втративши підтримку значної кількості українського населення, наштотуючись на пасивність та апатію абсолютної більшості населення, Центральна Рада постала перед проблемою: на які сили спиратися. У боротьбі між різними фракціями перемогли прихильники опори на зовнішні сили. Під впливом подій на фронті УЦР змушена була спочатку взяти участь у

Брестських мирних переговорах з країнами Четверного союзу, а потім 9 лютого 1918 р. підписати з ними угоду про мир.

Отже, у лютому 1918 р. ЦР уклала мирну угоду в Бресті з Німеччиною і її союзниками (Австро-Угорщина) про їхню допомогу у звільненні України від більшовицької навали. Уже до кінця квітня 1918 р. вся територія УНР перебувала під контролем німецько-австрійських військ. Вони з перших днів перебрали на себе ті функції, які насправді повинні були виконувати органи місцевої влади.

Український уряд втратив можливість регулювати економічні відносини з селом, яке вважалось опорою української державності. У селян забирали багато продовольства для поставок в Німеччину і Австро-Угорщину. Останні два місяці свого існування ЦР нерідко приймала рішення, які суперечили нагальним потребам суспільства, перетворившись в дискусійний клуб.

Уже наприкінці березня 1918 р. німецько-австрійське окупаційне командування впевнилося в безсиллі ЦР і безперспективності співробітництва з нею. Взаємовідносини між німцями і ЦР загострювалися. Виникали конфлікти. 29 квітня 1918 р. за допомогою окупаційних військ до влади в Україні прийшов гетьман П. Скоропадський. УЦР було повалено.

Розгляд третього питання потребує аналізу військово-політичної ситуації як в самій Україні, так і навколо неї. Це дасть змогу зрозуміти історичну логіку розвитку подій в добу Української революції.

Прихід до влади в Україні гетьмана П. Скоропадського за підтримки німецько-австрійського окупаційного командування, часто розцінюють як державний переворот. Більш того, сучасні українські історики проф. В. Солдатенко, проф. В. Верстюк вважають, що Українська Держава П. Скоропадського не підпадає під визначення революційних змін, а характеризується консервативною реставрацією частини колишніх порядків і скасуванням попередніх революційних здобутків ЦР. Студент, на наш погляд, обов'язково повинен враховувати такі судження під час підготовки даного питання.

Треба вернути увагу, що політика гетьмана П. Скоропадського якісно відрізнялася від соціалістичного курсу ЦР. Політичний курс гетьмана – курс на побудову української державності консервативними методами. За політичною суттю це був авторитарний режим консервативної частини населення без чіткої моделі побудови нової держави. Перші гетьманські рішення встановлювали в Україні замість демократичної республіки свого роду конституційну монархію. Замість назви держави Українська Народна Республіка встановлено нову – Українська Держава.

Гетьман намагався силою влади й помірними реформами загасити революційне полум'я, відновити стабільність у суспільстві. Проте з перших днів йому протидіяли ті політичні сили, які свого часу представляли ЦР. Спроба відновити економіку на базі пріоритетності приватної власності приречена суспільство на черговий виток класового протистояння.

Зауважимо, що зміна влади прямо не загрожувала українській державності. П. Скоропадський неодноразово наголошував на необхідності її зміцнення і консолідації суспільства. Очевидно, населення країни очікувало на подолання анархії, наведення порядку, забезпечення стабільності в економіці, й суспільному житті. Диктаторський характер влади можна пояснити тим, що у політично й соціально розбурханому суспільстві парламентаризм з неконтрольованою децентралізацією неминуче вів до загибелі української державності. Міцна виконавча влада на чолі з одноосібним правителем мала шанси зберегти національну державу. Часу на розбудову демократичних інститутів гетьман не мав, тому і поєднав в одній особі законодавчу й виконавчу влади.

Доцільно звернути увагу на ставлення окремих верств українського суспільства на гетьманат П. Скоропадського. Цей суспільний індикатор політичної погоди в Україні засвідчував, що політичний курс консервативного уряду тоді підтримували десь 20-25% населення України. Цим пояснюється той факт, що гетьманат спирався на військову присутність союзників, яка суттєво сприяла втіленню в життя планів П. Скоропадського. В Україні його

підтримували об'єднання промисловців, торговців і фінансистів, а також праві партії.

Недостатня соціальна підтримка гетьманату в середині країни, існування потужної опозиції, несприятливі зовнішньополітичні чинники вимагали від П. Скоропадського вирішення проблеми забезпечення керівництва державою в разі непередбачених обставин.

Зі зміною політичного режиму в Україні влада опинилася в руках великих землевласників, промисловців і фінансистів. Розпочалося масове повернення поміщиків і капіталістів. Вони відбирали у селян землю, надану їм III Універсалом ЦР, маєтки, заводи і фабрики, палаци. До того ж старі власники вимагали компенсації за збитки. Народні маси позбавлялися політичних прав і свобод. Було ліквідовано 8-годинний робочий день, встановлений III Універсалом ЦР. У селян відбиралися землі та інвентар. Жорстоко придушувалися будь-які прояви невдоволення.

Діяльність гетьманських установ і органів постійно перебувала під суворим доглядом німецько-австрійського окупаційного командування. Воно контролювало відправку до Німеччини зерна, м'яса, меду, цукру, масла, промислового устаткування. Така грабіжницька політика окупаційної влади та гетьманату викликала в народі все більше обурення і опір.

Аналізуючи державотворчу політику П. Скоропадського, треба комплексно підійти не тільки до неї, а й до внутрішньополітичної боротьби між гетьманською владою і соціалістичною опозицією. Соціалістична опозиція в особі Українського національного союзу мала протилежні погляди на державне будівництво політичний курс країни. Дійсно, у процесі державотворення гетьман стикнувся з великими труднощами. Українські політичні партії, що сповідували соціалізм ворожо ставилися до нової влади. П. Скоропадський негативно ставився до державного апарату, що дістався йому від ЦР, і продовжував його перебудову навіть наприкінці свого правління.

У добу Української Держави вдалося здобути певних успіхів, перш за все, в зовнішньополітичній сфері. В економіці відбулись зміни на краще.

Відбудовувалися залізниці, мости, дороги. Вдалося налагодити фінансові справи. Цьому сприяли законодавчі акти гетьманського уряду. Гетьман провів важливі судові реформи. Значну увагу П. Скоропадський приділив військовому будівництву. Існувала ціла програма формування регулярних, професійно підготовлених збройних сил. Помітними були здобутки у галузі культури і освіти.

Наприкінці зверніть увагу на причини поразки гетьманського курсу. Треба визначити об'єктивні чинники, що спричинили до поразки політичного режиму П. Скоропадського. Серед них об'єктивні чинники як зовнішньополітичної, так і внутрішньополітичної природи походження.

Наступне питання семінару торкається перебігу революційно-державотворчих процесів в Західній Україні. Спочатку студент повинен пригадати, що західноукраїнські землі входили до складу Австро-Угорщини, окреслити стан «українського питання» в імперії Габсбургів, тривалу політичну боротьбу українського загалу за свої права, українсько-польську конфронтацію в Галичині.

Західноукраїнську Народну Республіку проголосили у Львові 9 листопада 1918 р. Цій події передувало жорстке протистояння української і польської громад. Поляки Галичини вважали цей край своїм і активно готувалися до захоплення там влади з тим, щоб у подальшому приєднати його до Польщі. На дії поляків українці відповіли збройним повстанням і захопленням влади у Львові 1 листопада 1918 р. Було зайнято всі стратегічно важливі об'єкти міста – військові казарми, телеграф, пошта, будинок сейму, банки та ін. У перші дні листопада українці без боїв перебравли владу і в інших містах та місцевостях Галичини. На засіданні Української Народної Ради, яка була утворена ще 18 жовтня 1918 р., було визначено назву Української держави – Західноукраїнська Народна Республіка

З проголошенням ЗУНР вищу владу в краї захопила Українська Національна Рада, яка 9 листопада 1918 р. сформувала уряд ЗУНР – Державний Секретаріат. Українська Національна Рада в «Основному тимчасовому законі»

від 13 листопада 1918 р. окреслила конституційні засади новоствореної української держави. В ньому проголошувалося верховенство і суверенітет народу, який реалізує свої конституційні права через представницькі органи, обрані на основі загального, рівного, прямого і таємного голосування за пропорційною виборчою системою. Виборчим правом наділялися всі громадяни держави, незалежно від національності, віросповідання, статі. До виборів парламенту (Сейм) вся повнота законодавчої влади належала Українській Національній Раді, а виконавчої – Державному Секретаріатові.

Звертаємо увагу, що під час розгляду даного питання необхідно ретельно проаналізувати державотворчі зусилля української соціалістичної влади Наддніпрянщини і української ліберальної влади Галичини. Різна природа походження цих двох суспільно-політичних напрямків обумовлювала інколи відмінну стратегію і тактику в питаннях державотворення. Уяснивши це, студенту легше буде зрозуміти, наприклад, трагічну, коротко плінну долю спільного утворення УНР і ЗУНР.

Обов'язково треба звернути увагу на геополітичний чинник в житті ЗУНР. Навіть побіжний огляд історії існування західноукраїнської державності дає всі підстави стверджувати, що головні військово-політичні зусилля керівництво ЗУНР спрямовувало саме на виживання країни в умовах ворожого оточення. Поляки не полишали намірів повернути собі Східну Галичину. Вони почали бойові дії проти ЗУНР. Під тиском переважаючих сил ворога українська влада і її військо 22 листопада 1918 р. залишили Львів і переїхали спочатку до Тернополя, а в перших числах січня 1919 р. – до Станіслава. Тогочасний світ не передбачав утворення незалежної ЗУНР. Країни Антанти підтримували поляків і планували передати західноукраїнські землі Польщі. Навіть об'єднання УНР і ЗУНР в Соборну Україну не сприймалося західними країнами. Антанта відмовляла українцям в праві мати власну незалежну національну державу. Фактично доля ЗУНР залежала від подій на польсько-українському фронті й загальної ситуації в об'єднаній країні.

Уряд ЗУНР, незважаючи на війну, яку розв'язала проти неї Польща, будував державний апарат влади. Повітові комісари, які представляли місцеву владу наділялися значними повноваженнями з тим, аби ефективно вирішувати проблеми місцевих громад. Повітовим комісаром, наприклад, підлягали повітові харчові комітети, а також повітові коменданти і коменданти жандармерії. Останні були створені в листопаді 1918 р. з метою охорони громадського порядку, державного та особистого майна, громадської безпеки. Крім того, значну увагу уряд ЗУНР приділяв розбудові судочинної системи, яка складалася з 12 судових округів і 130 судових повітів.

У січні 1919 р. було проведено реорганізацію армії, яка звалася Українська Галицька Армія. До неї входила піхота, кіннота, артилерія, санітарна та ветеринарна служби, інтендатура тощо. Було розроблено систему звань і відзнак, державну платню тощо. УГА мала три корпуси, які ділилися на окремі підрозділи. УГА зарекомендувала себе як боєздатне, дисципліноване військо. УГА боронила інтереси ЗУНР, захищала українські землі від агресорів.

У висновках треба визначити причини поразки ЗУНР, де серед головних була геополітична блокада з боку Антанти державотворчих намірів західних українців.

П'яте питання повертає студента до Наддніпрянщини. Розглядаючи його, необхідно використати вже набуті знання попереднього матеріалу семінару. Цілком логічним буде застосування історичних фактів з доби УЦР, гетьманату П. Скоропадського, ЗУНР. Пропоноване питання наочно ілюструє запеклу внутрішньополітичну боротьбу за владу в Україні між різними суб'єктами українського політичного істеблішменту. Зверніть увагу, що вона проходила на тлі загальноєвропейських, загальносвітових подій: закінчення Першої світової війни й повоєнного облаштування світу.

Українські партії і організації, які перебували в опозиції до гетьмана П. Скоропадського і об'єдналися в Український Національний Союз, на таємному засіданні УНС 14 листопада 1918 р. створили Директорію на чолі з В. Винниченком. Вона очолила народне повстання проти гетьмана, яке

почалося 14 листопада. Уже 19 грудня 1918 р. Директорія урочисто в'їхала у Київ. Відновлено УНР.

Необхідно проаналізувати соціально-економічний, суспільно-політичний курс Директорії в середині країни і, по-можливості, порівняти його з політикою ЦР. Директорія схилилася до соціалістичного шляху розвитку другої УНР. Вона продовжувала політичний та економічний курс ЦР. Проте лідери Директорії на відміну від провідників ЦР чітко стояли на позиції незалежності України.

Радимо уважно придивитися до природи походження самої Директорії. Вона, розглядаючи себе як тимчасовий революційний орган, запевнила, що передасть свої права і повноваження лише трудовому народові незалежної другої УНР.

У середині самої Директорії розгорнулася палка дискусія щодо моделі державності – європейського чи радянського зразку. Формально було досягнуто компромісу, суть якого зводилася до того, що за основу розбудови держави було взяти так званий «трудова принцип» або «принцип трудових рад» (в губерніях і повітах створювалися трудові ради, а в центрі – Конгрес трудового народу).

Цей період насичений важливими, вирішальними для подальшої долі України подіями. Він наочно показує, що здійснення важких кроків державотворення в умовах війни завжди призводить до викривлення і деформації попередніх планів та ідей щодо цього. Як ніколи, суспільству потрібні спокій і злагода, тим більше за умов існування значного прошарку денационалізованих українців і представників інших національностей. Директорія розв'язувала в умовах перманентної зовнішньої агресії в українські землі конче важливе питання, пов'язане з геополітичним місцем України. Географічне положення, природні та людські ресурси, промисловий і сільськогосподарський потенціал завжди знаходились і будуть знаходитись у полі зору зовнішніх чинників впливу, які досить часто є ворожими для України. Тому вкрай важливим для Директорії було вироблення оптимального військово-політичного курсу, який би забезпечив розвиток надбань української

революції і привів країну до демократичної європейської спільноти. Протягом певного часу військово-політичний курс Директорії зазнавав змін і корегувався в залежності від конкретно-історичної обстановки як в самій УНР, так і довкола неї. Він проходив етапи від «нейтрального статусу» УНР до спроб знайти порозуміння з Антантою та Польщею. Військово-політичний курс Директорії зазнавав і внутрішніх впливів, і зовнішніх, що робило його вразливим, інколи малоефективним. Отже, як вже згадувалося вище, на хід державотворчих процесів в українських землях суттєво впливав геополітичний чинник.

На формування військово-політичного курсу УНР доби Директорії істотно впливали позиції провідних політичних партій України. У перші місяці існування Директорії на її військово-політичну активність справляли вплив головним чином рішення УСДРП. Важливою особливістю процесу розробки і запровадження певного військово-політичного курсу України було намагання провідних діячів країни надати йому загальноукраїнський характер. 22 січня 1919 р. на Софіївській площі у Києві відбувся урочистий Акт злуки УНР та ЗУНР. Відтепер ЗУНР перетворилася на Західну область (ЗО) УНР з тимчасовим збереженням свого політичного устрою та з автономним статусом. А керівництво автономної області увійшло до складу загальноукраїнського.

Проте створення Соборної України, а відтак і спроби формування спільного військово-політичного курсу УНР, у практичній площині виявилися досить суперечливими і багато в чому формальними. Причиною цього явища була низка суттєвих внутрішніх розбіжностей між Директорією і політичними колами ЗО УНР. Так, наприклад, у складі Директорії та її Уряді чільне місце посідали представники соціалістичних партій з притаманними їм суспільною демагогією та соціальним максималізмом, що обумовлювало в основному «лівий» характер політики державних органів УНР. Натомість у Галичині найбільш впливовими були ліберально-консервативні кола. До того ж загальний хаос у державі, «отаманщина» в УНР різко контрастували з високим рівнем організації державного ладу в ЗО УНР. Крім того, суто політичні розбіжності значно поглиблювалися наявністю істотних історико-культурних,

соціально-психологічних відмінностей поміж регіонами України. Мабуть, саме в цьому криється сенс так званого «галицького сепаратизму», в якому часто звинувачували наддніпрянці своїх галицьких колег за їх наміри вирішувати долю ЗО УНР у відриві і незалежно від майбутнього всієї української державності. А ще керівництво ЗО УНР відштовхувала лінія С. Петлюри на зближення з Польщею, що вважалася найпершим ворогом галичан. Це спонукало останніх до пошуку зовнішньої допомоги навіть у генерала А. Денікіна ціною визнання необхідності відновлення єдиної Російської імперії, сподіватись виторгувати автономію Галичині в її складі. Складний процес вироблення і запровадження Директорією власного військово-політичного курсу мав декілька етапів еволюції. Протягом цих етапів під тиском внутрішніх і зовнішніх чинників кардинально змінювалися пріоритети і напрями військових і дипломатичних зусиль керівництва УНР у забезпеченні життєздатності своєї влади.

Під час аналізу історичного матеріалу, присвяченого добі Директорії, важливо враховувати, що внутрішня і зовнішня ситуація, в якій опинилася Директорія УНР, була дуже складною. Україна була оточена ворогами з усіх боків. На її території діяли шість ворожих армій. На заході військові дії проти України вели польські війська, які підтримувала Антанта. На південному сході загрожували білогвардійські війська А. Денікіна. Південь України окупували англо-американські, французькі загони та їх союзники, які підтримували білогвардійців і прагнули поновлення імперської Росії. Зі сходу війну проти Директорії УНР почала Радянська Росія. Крім того, в Україні розгорнулася отаманщина (наприклад, махновщина).

Залишена напризволяще, Директорія активно шукала виходу з важкого становища, прагнула у будь-який спосіб зберегти українську державність. Вона намагалася знайти підтримку з боку країн Антанти. З цією метою делегація УНР проводила важкі переговори з командуванням окупаційного корпусу Антанти в Одесі. Друга делегація відбула на Паризьку мирну конференцію з метою визнання міжнародним співтовариством права за українцями мати свою

державу. Проте країни Антанти у підсумку проігнорували зусилля Директорії, відмовилися визнати незалежність УНР, надати їй військово-технічну і політичну підтримку у війні проти російських більшовиків і поляків.

Таким чином, формування Директорією УНР військово-політичного курсу держави відбувалось у надзвичайно складних, несприятливих умовах - на тлі кризових явищ як у політичному, так і в економічному житті суспільства, викликаних національно-визвольними змаганнями українців, Першою світовою війною, розпадом Російської та Австро-Угорської імперій.

Прихід до влади Директорії стався внаслідок неспроможності попереднього режиму Гетьмана П. Скоропадського розв'язати ті нагальні, болючі проблеми внутрішнього і зовнішнього життя, що так гостро постали перед українськими ватажками у процесі спроб утвердити незалежність України.

Говорячи про вплив внутрішньополітичних чинників на створення військово-політичного курсу новою соціалістичною владою, що за допомогою зброї скинула Гетьмана, слід розглядати цей процес комплексно, у тісному взаємозв'язку та взаємообумовленості різних фактів та подій.

До таких чинників можна віднести характер офіційних рішень, що приймалися Директорією, Урядом та Конгресом трудового народу, позиції лідерів держави з тих чи інших актуальних питань, боротьбу різних політичних сил і партій, поглядів і думок, викликаних не лише відсутністю єдності у складі Директорії та серед політичних еліт Сходу і Заходу України, але і подекуди безкомпромісним зіткненням інтересів, цілей, завдань, навіть програм окремих течій та рухів у галузях внутрішнього і зовнішнього життя країни.

Без перебільшення можна стверджувати, що чи не найвирішальнішим фактором, який формував загальний військово-політичний клімат в УНР і навколо неї, була громадянська війна і зовнішня агресія з боку сусідніх держав, які на землях України і за рахунок її ж народу намагалися задовольнити свої інтереси. Хоча зовнішнє втручання при підтримці місцевих антиукраїнських сил не є у повній мірі внутрішнім чинником, та воно стало тим каталізатором,

який прискорював розподіл і перегрупування політичних партій і сил з їх уподобаннями і симпатіями з огляду на вкрай мінливу картину тогочасної української дійсності.

Отже, гострі розбіжності і суперечки як у складі Директорії, так і між Наддніпряниною і Галичиною, не кажучи вже про різочу відмінність поглядів цих сил на питання про орієнтацію чи то на Антанту, чи то на Радянську Росію, чи на Польщу, перешкодили утворенню і збереженню того загальнонаціонального інтересу, який би об'єднав українське суспільство навколо однієї мети, заради якої лилась українська кров.

Загальні концептуальні засади військово-політичного курсу народжувались досить часто не виважено та не вивірено на основі чітко розроблених стратегічних загальнодержавних планів, а виникали зненацька, як запізніла відповідь на той чи інший зовнішній чи внутрішній момент. Таке перманентне відставання теорії від практики створювало необхідність термінового запобігання конкретній діяльності ворожих УНР сил, у пожежному порядку мінімізуючи їх руйнівний наслідок по відношенню до молодої держави. Звісно, така форма прийняття Директорією військово-політичних рішень була неефективною і завдавала відчутних ударів національним інтересам України. У прийнятті конкретних практичних кроків, що визначали подальшу долю країни, перевагу мали ті сили, які, інколи навіть не маючи чіткої концепції, за своїм владним становищем могли реально впливати на хід подій.

Все це суттєво ускладнювало спроможність Директорії виробляти і втілювати в життя відповідний військово-політичний курс, що характеризувало цю владну політику як кволу і пасивну, таку, котра змушена була увесь час йти на не вигідні й принизливі для УНР поступки і компроміси.

Рекомендуємо продумати узагальнюючі висновки до теми семінару, в яких показати історичне значення Української революції 1917-1920 рр. як ще одної спроби українців здобути собі омріяну державність.

Тема 7. Військово-політичні тоталітарні режими в українських землях 20-х – середина 40-х років ХХ ст.

1. Встановлення комуністичного політичного режиму в Україні в 20-30-х роках ХХ ст.: соціально-економічні перетворення.
2. Складання і розвиток тоталітарних принципів організації державного і суспільного життя в УРСР 20-30-х рр. ХХ ст.
3. Початок Другої світової війни. Входження західноукраїнських земель до складу УРСР.
4. Україна в планах Гітлера.
5. Фашистський окупаційний режим в українських землях. Комуністичний і національний визвольні рухи в Україні.

Мета семінару: проаналізувати сутність комуністичних перетворень в Україні соціально-економічного, державного і суспільного спрямування, *показати* катастрофічні наслідки політики сталінського тоталітарного режиму для українського народу; *розглянути* військово-політичну ситуацію в українських землях в Другій світовій війні.

Розгляд першого питання передбачає перш за все чітке розуміння, що відповідні події зазначеного періоду можна охарактеризувати як великий соціальний експеримент. Хитання комуністичної влади від політики «воєнного комунізму» до НЕПу, індустріалізація і насильницька колективізація підтверджують наведену тезу.

Студент повинен розібратися в причинах, які змусили більшовицьке керівництво запровадити НЕП. По суті це була чергова поразка радянської влади на шляху так званого соціалістичного будівництва. Під час НЕПу використовувалися ненависні для комуністичного режиму ринкові, товарно-грошові відносини. Крім того, було дозволено навіть приватну власність, проти якої завзято боролися більшовики-комуністи.

Аналіз особливостей соціально-економічного розвитку безпосередньо пов'язаний зі зростанням незадоволенням в країні політикою «воєнного комунізму». Над більшовиками на чолі з В. Леніним нависла реальна загроза втрати політичної влади в Росії.

Детальний розгляд головних ознак і проявів НЕПу рекомендуємо здійснювати крізь призму перетворень в окремих галузях економіки: НЕП в сільському господарстві; НЕП в промисловості; НЕП в торгівлі; НЕП в фінансовій сфері.

Зверніть увагу, що Україна, втративши незалежність під час Української революції 1917-1920 рр., опинилася під владою більшовиків. Це означало, що український народ змушений був брати участь в цьому масштабному соціальному експерименті комуністичної влади під гаслом соціалістичного будівництва.

Друге питання потребує з'ясування причин, етапів, джерел фінансування і результатів політики індустріалізації. Отже, індустріалізація – це система заходів спрямованих на прискорений розвиток перш за все важкої промисловості з метою технічного переозброєння СРСР і зміцнення його обороноздатності.

Політика індустріалізації була ухвалена грудневим 1925 р. XIV з'їздом ВКП (б). Її метою було перетворення СРСР з аграрної в аграрно-індустріальну країну. Політика індустріалізації ділилась на декілька етапів, цими етапами виступали так звані п'ятирічки.

Націоналізована промисловість працювала неефективно. Причини цього крились в недостатній кількості кваліфікованих кадрів робітників і спеціалістів, в застарілому технічному оснащенні заводів і фабрик, відсутності зовнішніх джерел фінансування великого капітального будівництва.

Постало питання, де взяти кошти на розгортання індустріального будівництва. Л. Троцький, Г. Зінов'єв, Л. Каменєв висловилися за інтенсивне перекачування коштів із села шляхом підвищення податків на сільськогосподарську продукцію і цін на промтовари. Невигідний для селян штучний розрив у цінах на промислові та сільськогосподарські товари дістав назву «ножиці цін».

Таким чином, навіть в умовах ринку, який автоматично приводив до еквівалентності в обміні між містом і селом, держава могла завищувати ціни на промтовари, тому що націоналізація промисловості перетворила її на монополіста.

Зверніть увагу на неоднозначні підсумки індустріалізації. Промисловий потенціал України формувався диспропорційно і нерівномірно: посилювалися й

розширювалися традиційно індустріальні райони – Донбас та Придніпров'я, а промисловість досить густо заселеного Правобережжя помітно відставала в темпах розвитку.

Уже протягом перших п'ятирічок остаточно було зламано механізм саморегуляції економіки. Централізація економічного життя врешті-решт призвела до формування командно-адміністративної системи. У цей час особливо чітко виявляється тенденція фактичної монополізації Москвою управління промисловістю республіки. Наростаюча централізація, повернення до командних методів управління економікою зумовлювали відчуженість робітничого класу від засобів виробництва, зниження життєвого рівня народу.

Таким чином, процес індустріалізації в Україні мав низку особливостей: інвестування у промисловість республіки значної частини коштів; побудова в Україні в роки перших п'ятирічок більшості запланованих промислових об'єктів; нерівномірність процесу модернізації промислового потенціалу республіки; поява в республіканському промисловому комплексі нових галузей, витіснення приватного сектора.

Наслідки індустріалізації були суперечливими й неоднозначними. З одного боку, це позитивні зрушення: прогресивні зміни в структурі господарства на користь промисловості, досягнення промисловістю республіки головних індустріальних показників європейського та світового рівнів. З іншого – форсована індустріалізація стимулювала появу багатьох негативних тенденцій: домінуюче привілейоване становище виробництва засобів виробництва, побудова й реконструкція підприємств-монополістів, диспропорційне та нерівномірне формування промислового потенціалу республіки, наростаюча централізація економічного життя, повернення до командних методів управління, посилення експлуатації трудящих, поглиблення відчуженості робітничого класу від засобів виробництва.

Людство стало свідком відчайдушної, але безуспішної спроби утвердити небачену господарську систему – цілком відірвану від ринку.

Розглядаючи насильницьку колективізацію в Україні, треба визначити причини її проведення. При чому, необхідно диференціювати причини

політичного та економічного змісту. Такий підхід дасть змогу побачити, наскільки нагальною за тих умов було її проведення, а також з'ясувати справжні наміри сталінського керівництва щодо українського селянства. Метою сталінського комуністичного уряду СРСР і його сателітів в Україні було знищення українського селянина-власника, селянина-господаря, який в своїй переважаючій більшості не хотів йти до колгоспів.

Командні методи в економіці спрацьовували погано. Тому радянське керівництво не змогло провести планову перекачку коштів з аграрного сектора в промисловість шляхом занижених цін на сільгосппродукцію. Державні ціни часто становили лише 1/8 ринкових, а за таких умов селяни просто відмовлялися продавати свій товар. Лозунг соціальної колективізації, висунутий Сталіним на початку 1928 р., змінив характер перетворень на селі. Цей лозунг суперечив самій ідеї добровільного об'єднання селян у колективні господарства. Колгоспи були потрібні Сталіну, щоб подолати хлібозаготівельну кризу й одержати від села додаткові кошти для індустріалізації. Надзвичайні заходи були придатні лише для вилучення готової продукції. З їх допомогою неможливо було примусити селян-одноосібників постійно виробляти товарний хліб.

Студент повинен знати, що крім мети забрати продовольство позаекономічними методами, компартійна верхівка виконувала ще й важливе для них політичне завдання: пролетаризувати село, нищивши потяг до індивідуалізму й приватної власності. Адже українське село вперто продовжувало демонструвати свою відокремленість від комуністичної доктрини.

Звертаємо увагу, що основну протидію процес колективізації викликав з боку заможного селянства, яке отримало назву куркулів. Тому закономірно, що колективізація супроводжувалося «політикою ліквідації куркульства як класу». Перша хвиля розкуркулення прокотилася республікою з другої половини січня до початку березня 1930 р. Вона охопила 309 районів, де налічувалося 2 524 тис. селянських господарств. Станом на 10 березня під розкуркулення потрапило 61 887 господарств, тобто 2,5%.

1930-1931 рр. були періодом наступу на куркуля. ЦК ВКП(б) планував конкретні цифри: 60 тис. заарештувати (їхні сім'ї виселялися), 150 тис. сімей заслати до північних районів, відбираючи їхнє майно, в кожній області переселяти 3-4% цих селян. Внаслідок такої розкладки з України на знищення й висилку припадало від загальної кількості населення близько 40 тис. сімей, 150-200 тис. – на розкуркулення. Ці планові цифри були майже повсюдно перевиконані. Уряд, як і 1919 р., прагнув нейтралізувати селянство, знищивши його еліту, тобто заможних господарів – найбільш освічену, шановану й авторитетну частину населення. Бригади по розкуркуленню часто складалися з класово чужого або кримінального прошарку. Вони виганяли розкуркулених на вулицю роздягнутими догола, били, пиячили в їхніх будинках, стріляли над головами затриманих, примушували копати ями для власного розстрілу, забирали собі кращі речі депортованих, роздягали жінок і робили обшук тощо. Розкуркулених селян без права на повернення висилали до Карелії, Комі, Мурманська, Північного Уралу. Всього за роки колективізації в республіці було експропрійовано й вислано до 200 тис. господарств – кожен третю сім'ю з числа розкуркулених.

Необхідно звернутися і до статистичних даних, щоб побачити комплексність і складність проблеми. Так за 1930 р. в СРСР було зареєстровано 13754 селянські заворушення, в тому числі 4098 – в Україні (насправді реальна статистика значно більша). В них взяли участь понад 1 млн. українських селян.

Наслідки насильницької колективізації в Україні були жахливими. Переважна більшість українського селянства була проти колгоспів, вона вороже поставилася до колективізації, чинила опір, бойкотувала запис до колгоспів. Заможних селян піддавали репресіям. Радянська влада знищила селянина-господаря, перетворивши його на залежного від держави робітника-жебрака. Було знищено багатовіковий уклад селянського життя в Україні. Сільське господарство збанкрутило і було відкинуте назад на десятки років. За рахунок села фінансувалась індустріалізація. Більшовикам вдалося реалізувати план форсованої колективізації тому, що вони вдалися до репресій, насильницьких

методів і голодомору. Прямим наслідком насильницької колективізації став голодомор в Україні 1932-1933 рр., що є геноцидом українського народу.

Друге питання семінару стосується здебільшого політико-ідеологічної сфери життя українського суспільства в умовах комуністичного тоталітарного режиму. Закцентуйте увагу на політиці так званої «українізації», голодоморі 1932-1933 рр., «Великому терорі» (політичні репресії). Зрозуміло, що політико-ідеологічна сфера життя тогочасного українського суспільства значно ширша. Нам здається, що рекомендований перелік проблем охоплює найголовніші, найпоказовіші сторони тогочасної трагічної дійсності в Україні.

На початку 20-х років комуністична партія залишалася значною мірою чужим тілом в українському суспільстві і спиралась передусім на неукраїнські елементи. У 1922 р. з 55 тис. членів партії 54% становили росіяни, 23% – українці, 14% – євреї. В урядовому апараті українці становили 35%. Щоб втримати владу, необхідно було надати партії та уряду більш національного характеру. компартія розпочала кампанію, спрямовану на розширення підтримки з боку неросійських народів, щоб завоювати їхню прихильність. На ХП з'їзді РКП (б) у квітні 1923 р. керівництво партії почало політику «коренізації».

Український варіант цієї політики увійшов в історію під назвою «українізації». Що спонукало більшовицьке керівництво до такого повороту? Можна погодитись з тими істориками, які вважають, що це була вимушена, компромісна політика. Українізація була спробою опанувати українським національним відродженням і спрямувати цей процес в русло соціалістичного будівництва.

Що стосується зовнішніх чинників, то коренізація мала на меті створити у світового співтовариства враження, що партійно-державне керівництво СРСР піклується про національні меншини, забезпечуючи гармонійний і вільний розвиток радянських республік.

Кампанія українізації охопила всі царини життя України. Найбільший вплив вона справила на освіту. Ради приділяли велику увагу ліквідації неписьменості. З 1925 р. відбувалась посилена українізація партії та державного апарату. Відродження переживала українська преса, яку в свій час жорстоко душив

царський режим. Робилися спроби українізувати армію – з цією метою в Харкові було створено Школу червоних старшин. Почався процес дерусифікації міст, якому сприяв масовий наплив до них українського селянства, спричинений колективізацією та індустріалізацією. Політика українізації позитивно вплинула на робітничий клас. Завдяки українізації українська мова перестала бути романтичною, мало зрозумілою. Вона перетворилася на основний засіб спілкування й самовираження суспільства.

Але поряд з успіхами українізації зростав і опір їй, який чинили частина партійного керівництва, російська бюрократична верхівка трестів і синдикатів, російське міщанство і пролетаріат, Червона Армія, ієрархія Руської православної церкви. І вже в другій половині 20-х років українізація зазнає перших ударів. А остаточно вона була згорнута на початку 30-х років.

Таким чином, з боку комуністів українізація була лише тимчасовим тактичним маневром. Насправді російські та українські комуністи не хотіли реального відродження української культури, мови та історії, бо це підняло б національну свідомість народу і неминуче потягнуло б за собою питання про незалежність України.

Голод 1932-1933 рр. став для українців тим, чим був голокост для євреїв і різанина 1915 р. для вірменів. Як трагедія, масштаби якої неможливо збагнути, голод травмував націю, залишивши на її тілі глибокі соціальні, психологічні та демографічні шрами, які вона носить до сьогодні. Кинув він і чорну тінь на методи й досягнення радянської системи.

З огляду на тривалу традицію приватного землеволодіння українці чинили колективізації упертіший опір, ніж росіяни. Тому на Україні, як ніде, комуністичний режим здійснював свою політику – з усіма її страхітливими наслідками – швидшими темпами, ніж в інших республіках.

Інші вважають, що голод був для Сталіна засобом послаблення українського націоналізму. Зрозуміло, що пов'язаність націоналізму з селянством не оминуло пильності радянського керівництва. Сталін казав, що «селянське питання було основою, квінтесенцією національного питання... По суті,

національне питання є селянським питанням». У 1930 р. провідна українська комуністична газета далі розвинула це ототожнення, заявивши: «спеціальне завдання колективізації на Україні полягає в тому, щоб ... знищити соціальну базу українського націоналізму – індивідуальне селянське господарство». Тому можна дійти висновку, що у кращому випадку Сталін вважав смерть мільйонів людей необхідною ціною індустріалізації. В гіршому ж він свідомо дозволяв голодові змитати всякий опір у цій особливо неспокійній частині його імперії.

Вартим уваги аспектом голоду є намагання викреслити його з суспільної свідомості. Ще до зовсім недавнього часу радянська позиція зводилася до заперечення самого факту голоду. Якби стали відомими всі масштаби трагедії, то, цілком очевидно, це завдало б серйозної шкоди тому образу країни, що його прагнула створити Москва як у себе вдома, так і за кордоном. Тому влада довго забороняла відкрито говорити про голод в СРСР.

Отже, голодомор в Україні був штучним, спланованим сталінським керівництвом злочином проти українського народу. Безпосередню політичну відповідальність за це лежить на Й. Сталіні, В. Молотові, С. Косіорі, П. Постишеві, М. Хатаєвичі, Л. Кагановичі та інших комуністичних ватажках СРСР.

За останніми даними українських істориків під час голодомору 1932-1933 рр. загинуло близько 10 млн. чоловік. 26 листопада 2006 р. на пропозицію Президента України В. Ющенка Верховна Рада України визнала голодомор 1932-1933 рр. геноцидом українського народу.

Політичні репресії – ознака сталінського тоталітарного режиму, який за своєю суттю є злочинним. Розглядаючи цю частину питання, студент повинен уяснити для себе, що таке сталінізм, його природу походження. Очевидно, сталінізм тісно пов'язаний з марксизмом та ленінізмом. Можна стверджувати, що сталінізм – це політико-ідеологічна система поглядів, політична практика реалізації тоталітарного репресивного режиму влади.

Сталінську політику взагалі необхідно розглядати як знаряддя формування тоталітарної політичної системи, а також побудову держави за допомогою диктаторських репресивних механізмів. Сталінська політика

повністю централізує усі сфери державного й суспільного життя, спираючись на карально-репресивні органи. Центральною ланкою цієї антилюдської тоталітарної системи був культ особи Й. Сталіна.

Розумінню глибинних причин такого жахливого явища в Україні, якими були масові політичні репресії, допоможе аналіз традиційних комуністично-більшовицьких та суто сталінських політико-ідеологічних категорій, понять й комуністичних класових пріоритетів. Наприклад, комуністичні погляди на класову боротьбу, диктатуру пролетаріату, насильство для досягнення мети, зневага до інтелігенції, позбавлення політики загальнолюдських норм моралі тощо.

Головною особливістю насадження і дії сталінізму Україні було те, що в республіці проводилася масштабна й жорстока кампанія проти так званого «українського націоналізму». Сталінські компартійні ідеологи тлумачили його досить широко і приблизно. Головне – знайти «ворога народу». Під це тавро міг потрапити будь-хто, тому репресивна війна проти «ворогів народу» охопила значну частину українського загалу, особливо українську інтелігенцію як носія національної духовності.

Україною прокотилося три хвилі масових репресій: перша (1929-1931 рр.) – розкуркулення, депортації; друга (1932-1934 рр.) – штучне посилення голодомору конфіскацією продовольства, постишевський терор, репресивний спалах після смерті С. Кірова; третя (1936-1938 рр.) – доба «Великого терору».

Дозуючи тиск і відвертий терор, репресивний апарат комуністичної влади ДПУ-НКВС, який був невід'ємною частиною тоталітарного режиму, мав виконати три головні завдання: ліквідувати організовану опозицію та індивідуальне інакомислення у партії та країні; забезпечити державу через систему ГУЛАГу безплатною робочою силою; тримати під жорстким контролем хід суспільних процесів.

Командні методи часів громадянської війни переносились в умови мирного будівництва, партійний апарат поступово привласнював собі права й обов'язки державних органів і громадських організацій, згорталась внутрішньопартійна демократія, зростали репресивні функції адміністративних органів. На цьому

фоні і майже без будь-якого протесту з боку маси партійців відбувалось зосередження влади в руках однієї людини – Сталіна, поступово виник культ його особи. Соціально-політичний рівень багатьох комуністів не дозволяв їм зрозуміти негативні процеси й рішуче їх зупинити. Друга частина комуністів вважала правомірним використання командних методів управління і в умовах мирного часу.

Через розширення адміністративно-командної системи роль громадських організацій в управлінні стала падати, а з часом деякі з них були ліквідовані. Замість цього насаджувалась громадська робота, яка виконувалась у наказному порядку.

Керівники КП(б)У Л. Каганович, С. Косіор, П. Постишев та інші докладали чималих зусиль для утвердження командних методів управління економікою і суспільним життям, сприяли розширенню беззаконня, жертвами якого часто ставали й самі.

Протягом 1930-1941 рр. в Україні було «виявлено» понад 100 різних «центрів», «блоків» і «організацій». Безжально знищувалась українська національна еліта. Тільки в інспірованій справі «Спілки визволення України» (СВУ) було репресовано 45 провідних учених, письменників та ін. «Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, – відверто говорив один із слідчих у справі «СВУ» Брук. – Це наше завдання, і воно буде виконане: кого не поставимо – перестріляємо». Злочинна система розстрілювала українське відродження.

Невинними жертвами репресій ставали насамперед найяскравіші постаті українського національного відродження – М. Бойчук, М. Зеров, М. Хвильовий, Л. Курбас. В Академії наук України, за неповними даними, було репресовано 250 осіб, із них 19 академіків. Жахливого удару було завдано українській літературі: 39 письменників було знищено, 212 примушено замовкнути, 64 заслано, а 83 емігрували.

Незадоволення Сталіна українцями не викликало подиву. Українське село ніколи не підтримувало більшовиків, а в міру того як у міста – ці традиційні бази підтримки комуністів – вливалися мільйони селян, ставала реальною

загроза перетворення їх на благодатний ґрунт для «українського націоналізму» та «сепаратизму».

Небачені репресії, що набули різних форм у 20-30-х роках (розкуркулення, депортації, голодомор, викриття «шкідницьких організацій» та ін.), були важливою умовою функціонування тоталітарного режиму, оскільки вони в політичній сфері придушували опозиційні сили, нейтралізували потенційних противників системи, блокували розвиток громадянського суспільства, давали змогу майже повністю контролювати розвиток суспільних процесів; в економічній сфері – сприяли підтриманню основного стимулу до праці – страху, забезпечували систему дармовою робочою силою, у соціальній сфері – розколювали суспільство, протиставляли його верстви одна одній, створювали атмосферу взаємної підозри та недовіри, шляхом безперервних пошуків ворога (хто не з нами, той – проти нас) забезпечували збереження важливих функціональних якостей системи – примусової дисципліни та єдності.

Опрацювання третього питання необхідно почати з аналізу міжнародної ситуації наприкінці 30-х років. Зверніть увагу, що вона характеризувалася зростаючим напруженням, небезпекою виникнення нової світової війни, яку провокувала фашистська Німеччина. Очевидно, назрівав конфлікт за перерозподіл сфер впливу як в Європі, так і в світі.

Західні країни відверто потурали агресивним планам Гітлера. Вони не тільки не протидіяли загарбницьким прагненням фашистів, а й продовжували політику так званого умиротворення Німеччини. Це вилилося у задоволення територіальних претензій Німеччини за рахунок деяких земель Східної Європи.

Зверніть увагу на актуальність «українського питання» напередодні війни. Роз'єднаність українських земель, їх перебування у складі чотирьох держав (СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини) було не лише болючою проблемою великої європейської нації, а й одним з найскладніших моментів політичного становища в Центральній та Східній Європі у передвоєнні роки. Гітлер використовував «українську карту» в своїх агресивних планах. Він розглядав Україну як майбутній плацдарм для завоювання СРСР.

З'ясуйте, чому західноукраїнські землі у серпні 1939 р. опинилися в епіцентрі європейської політики. Мова йде про нацистсько-радянський пакт від 23 серпня 1939 р. Проаналізуйте не тільки його, а й нацистсько-радянські відносини передвоєнної доби. Це дасть змогу зрозуміти деякі аспекти початку Другої світової війни.

Студент повинен уважно поглянути на механізми початку Другої світової війни. В цьому контексті особливої уваги заслуговує приєднання за допомогою Червоної Армії західноукраїнських земель до УРСР. 17 вересня 1939 р. радянські війська вступили у Східну Польщу і зайняли майже всі землі, населені українцями та білорусами. За чотири тижні польська держава перестала існувати. У червні 1940 р. СРСР змусив Румунію віддати Бессарабію та Буковину. Таким чином, до Української Радянської республіки було прилучено понад 7 млн. мешканців Західної України.

Необхідно проаналізувати політику сталінського керівництва в західноукраїнських землях. На наш погляд, тут криється пояснення ворожого ставлення тогочасних західноукраїнців до радянської влади і Росії. Деякі політичні заходи Рад принесли західним українцям конкретні покращення. Було багато зроблено для українізації та зміцнення системи освіти. Були націоналізовані промислові й торговельні підприємства, що раніше контролювалися переважно поляками та євреями. Але чи не найпопулярнішим кроком стала експропріація радянською владою польських землевласників і обіцянка перерозподілити між селянами їхні землі. Проте паралельно з цими реформами Ради почали демонтувати створені західними українцями політичні, соціально-економічні та культурні інфраструктури. Поведінка численних радянських чиновників, які потоком пливли у Західну Україну, мало що зробила для обілення образу нового режиму. Звиклі до «пролетарських» методів роботи, вони нерідко шокували західняків примітивністю й грубістю, які не личили носіям «передового соціалістичного ладу». Представники Радянської України, які майже повсюдно користувалися російською мовою, швидко розвіяли ілюзії про їхню хвалену «українськість». Незабаром було оголошено, що землі, експропрійовані у польських землевласників

і «віддані» найбільш бідним селянам, тепер підлягають колективізації. Радянська влада заборонила викладання релігії в школі, конфіскували церковні землі та посилили антирелігійну пропаганду. Аналогічна політика проводилася щодо православної церкви на Волині, де, крім того, робилися намагання підпорядкувати її московському патріархові.

Навесні 1940 р. режим відкинув маску демократичності та розпочав широкомасштабні репресії – як проти українців, так і проти поляків. Найбільш поширеним і страшним їхнім різновидом стала депортація. Тисячі уявних «ворогів народу» без усякого попередження, суду чи навіть формального звинувачення арештовували, заганяли у вагони для худоби й вивозили до Сибіру й Казахстану для невідільницької праці у страхітливих умовах. Багато депортованих гинули, часом цілими родинами. За даними митрополита Андрія Шептицького, з однієї лише Галичини радянська влада депортувала близько 400 тис. українців.

Включення Західної України до складу Української РСР, без сумніву, було подією великої історичної ваги, оскільки вперше за багато століть українці з'єдналися в межах однієї державної структури. Але через свою обмежену тривалість це насильне об'єднання не спричинило глибоких змін ні в Західній, ні в Радянській Україні. І все ж воно мало певний вплив: перше знайомство з радянською системою виявилось для західних українців в основному негативним досвідом, у результаті якого багато з них дійшли висновку, що «більшовицької» влади слід уникати будь-якою ціною.

Четверте питання семінару потребує перш за все вивчення і усвідомлення військово-політичної та економічної ваги як для СРСР, так і для Німеччини. Україна посідала важливе місце в планах гітлерівського керівництва. Вона повинна була стати необхідним плацдармом для подальшого завоювання Радянського Союзу, а також сировинним й аграрним додатком фашистської Німеччини.

У ході висвітлення останнього питання семінарського заняття необхідно зупинитися на долі окупованої України та її народу. Уже після перших успіхів своєї армії на німецько-радянському фронті Гітлер 16 липня 1941 р. на одній з нарад «обґрунтував» необхідність запровадження нового адміністративно-

територіального поділу окупованих радянських земель. Гітлер вважав Україну першочерговим об'єктом німецької колоніальної експансії. 20 серпня 1941 р. було утворено Рейхскомісаріат «Україна». Галичину німці передали до складу Губернаторства Польща. На базі галицьких і частини інших західноукраїнських земель було утворено Дистрикт «Галичина». Буковина і частина Південно-Східної України включно з Одещиною передавалися Румунії. Ці землі відтепер мали нову назву – «Трансмістрія». Харківщина та деякі інші українські землі перейшли у безпосереднє управління Вермахту. На окупованих українських землях фашисти установили жорсткий режим на основі так званого «нового порядку». Фашисти позбавили населення будь-яких прав, вони цинічно заявляли, що їх мета полягає в тому, щоб змусити українців працювати на Німеччину. Окупанти грабували і знищували матеріальні ресурси і культурні цінності в Україні. Шляхом фізичного і психічного терору нацисти намагалися зламати волю українського народу до боротьби проти окупантів. Нелюдським було ставлення нацистів до радянських військовополонених. Фашисти позганяли полонених в табори, оточені колючим дротом, де вони без даху над головою вмирили від холоду, голоду та хвороб.

Незадоволення окупаційним режимом посилилось, коли гітлерівці вирішили використати Україну не лише як головного постачальника продуктів, а й як джерело примусової праці на підприємствах і в сільському господарстві Німеччини. Безпрецедентна жорстокість нового режиму проявилась також у ставленні до міського населення та інтелігенції.

Розглядаючи проблему опору окупантам, слід звернути увагу на те, що в Україні одночасно діяли два рухи – комуністичний партизанський і підпільний, а також національний – ОУН і УПА. Викликаний опір був не лише ненавистю до фашистів, масовим терором населення на окупованих українських землях, а також значною мірою став результатом підпільної роботи компартійних, радянських органів в тилу ворога, ОУН і УПА. З метою уникнення непотрібної політизації даного питання радимо на конкретних історичних прикладах показати, який внесок у розгром ворога зробила кожна з цих сил Опору.

Тема 8. Криза радянської тоталітарної системи. Боротьба за державну незалежність (1945 – 1991 рр.)

1. Радянський тоталітарний режим в західноукраїнських землях у повоєнні роки.
2. Суспільно-політичні трансформації радянського режиму в Україні у 50 х-70-х рр. ХХ ст.
3. Політична опозиція комуністичному режиму в Україні 60-х-70-х рр. ХХ ст.

Мета семінару: розглянути сутність радянської тоталітарної політики в західноукраїнських землях у повоєнні роки; *проаналізувати* суспільно-політичні трансформації радянського режиму в Україні у 50 х-70-х рр. ХХ ст.; *простежити* зародження та боротьбу політичної опозиції комуністичному режиму в Україні 60-х-70-х рр. ХХ ст.

Розгляд першого питання семінару необхідно почати з того, що трагедія Другої світової війни не змінила антилюдської природи сталінського режиму. Основу політики Сталіна щодо України складало прагнення якомога тісніше прив'язати республіку до Москви, максимально укріпити тоталітарну систему та командно-адміністративні методи керівництва, а також знищення проявів національно-визвольної боротьби в Західній Україні.

В УРСР у повоєнний час не менш складною і суперечливою, ніж соціально-економічна, була суспільно-політична ситуація. Це спричинялося гостротою національно-державної ідеї в Західній Україні в середині 40-х рр. і початком громадянської війни. Ця ж ситуація визначалася національною політикою тоталітарного політичного режиму. ЦК КП(б)У і уряд визнавали Україну як союзну державу в складі СРСР, а Організація українських націоналістів – як самостійну державу.

Наступ загонів прикордонників і НКВС проти УПА в 1945-1946 рр. і дроблення її сил ослабило Повстанську армію. Більше року поступове налагодження мирного життя, здійснення економічних і соціально-політичних перетворень звужували її соціальну базу. Розрахунки ОУН на те, що маси

стануть свідомими в ході боротьби, що в ній вони збагнуть свою роль і зміст народної революції, не виправдались. Враховуючи ці обставини, керівництво ОУН і УПА віддало наказ про перебазування основних сил повстанців в польські Татри. Однак проведена проти них у квітні 1947 р. спільна польсько-радянська операція «Вісла» підірвала їх сили. Нова тактика ОУН полягала в здійсненні національної революції в розрахунку на світову війну і використанні воєнної ситуації. На початку 50-х років, під час напружених відносин між Заходом і СРСР, ОУН розробила концепцію взаємодії «Вільного західного світу і повстанських армій». Отже, в концепції національно-визвольного руху ОУН переоцінювала зовнішній фактор, прогнозувала свою тактику взаємодії вільного західного світу і повстанських армій.

Під час опрацювання другого питання зверніть увагу на характеристику кадрової політики Сталіна та роль керівництва Компартії України в проведенні ідей сталінізму в галузі національно-державного та культурного будівництва.

Проаналізуйте основні постанови ЦК КП(б)У з питань розвитку науки, літератури та мистецтва у 1946-1951 рр., які дублювали дії московського керівництва, шукаючи ворога серед видатних українських вчених, письменників, композиторів.

У повоєнний час в умовах сталінського режиму поглиблювалися суперечності і деформації політичної організації суспільства, її центральної ланки – Комуністичної партії. Насамперед порушувався принцип колективності партійного керівництва, що суперечило розвитку демократичних засад, скоувало ініціативу комуністів, вело до суб'єктивізму та волюнтаризму в політиці. Замість того, щоб провести розмежування функцій партійних комітетів, державних і господарських органів, парткоми підміняли їх, адміністрували, командували.

Гострота політичної ситуації, труднощі відбудовчого періоду в УРСР, завдання ідеологізації її суспільного життя склали підґрунтя значних кадрових змін в республіці. Їх політична суть полягала в посиленні сталінської диктатури.

Важливо показати роль української інтелігенції, представники якої виступала носіями національної ідеї. Як їхня наукова, музична, літературна творчість впливала на національну свідомість українців?

Проаналізуйте таке суспільно-політичне явище, хрущовського правління, яке отримало назву «відлига». Визначить характерні ознаки цього періоду.

У третьому питанні визначте причини появи дисидентського руху в Україні. Дисидентське мислення формувалось під впливом деформації демократичних і гуманістичних цінностей суспільства; обмеження громадянських свобод, порушення прав людини, беззаконня, політичних репресій; низького рівня та якості життя. Такі особистості гуртувалися на засадах громадянської совісті. Із індивідуального, морально-ідейного протистояння політичному режиму й народилось дисидентство. Воно виростало із суперечностей між десталінізацією, невдалими спробами демократизації суспільно-політичного життя і постсталіністськими заходами брежнєвського політичного режиму.

Посередниками дисидентства були правозахисники – борці за дотримання державою її законів і принципів. В Україні їх звинуватили в націоналізмі, тому що вони виступали на захист українського народу, його мови, історії і культури.

З'ясовуючи форми прояву дисидентського руху в Україні, зверніть увагу на «самвидав», демонстрації протесту в Києві, Львові та інших містах України. Без сумніву, важливе значення мало створення політичних організацій проукраїнського демократичного спрямування (Українська Гельсінська спілка, студентське об'єднання «Громада» в Києві, Українська студентська спілка (УСС), Студентське братство у Львові, Демократична спілка студентів та інші організації в багатьох містах республіки).

Тема 9. Становлення держави Україна (1991–2007 рр.)

1. Україна на шляху до незалежності (середина 80-х-1991 рр.).
2. Проголошення і розбудова незалежної України (президентство Л. Кравчука).
3. Президентство Л. Кучми (1994-2004 рр.).

Мета семінару: розглянути процес національно-демократичного розвитку України в середині 80-х-1991 рр.; *проаналізувати* процес розбудови незалежної України президентства Л. Кравчука; *визначити* головні акценти внутрішньої і зовнішньої політики України в президентство Л. Кучми.

Розкриття першого питання потребує аналізу суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в Україні, що склалася на середину 80-х років ХХ ст. Відомо, що на той час в СРСР склалася неефективна економічна й політична модель управління, яка характеризувалася авторитарною формою правління, майже повною відсутністю демократії, всевладдям компартійної номенклатури. Економіка перебувала в стагнації, гальмувався розвиток науково-технічного прогресу. У духовній сфері – диктат комуністичних догм, придушення будь-яких спроб інакомислення тощо.

Прихід до влади в СРСР М. Горбачова у 1985 р. був спробою подолати кризові явища радянського тоталітаризму. Почався процес так званої «перебудови». З 1985 р говорилося про необхідність перебудови радянської системи, розвінчанні теоретичних догм марксизму-ленінізму, з'ясуванні утопічності комуністичної ідеї.

З початком перебудови у Москві багато фактів свідчило про намагання Горбачова провести реформи, незважаючи на значний опір прихильників твердої лінії в системі влади та скептицизм публіки. Нові настрої гласності й самокритики стали проймають найбільші газети, журнали. Проте гласність не може бути альтернативою демократії. Йдеться про необхідність перебудови політичної й економічної системи як підґрунтя соціально-економічного та національно-демократичного відродження України.

Зверніть увагу, що аж до кінця 80-х років перебудова в Україні здійснювалася у консервативний спосіб закостенілими компартійними кадрами УРСР. Республіка не мала власної концепції розвитку. Тодішнє керівництво України на чолі з В. Щербицьким, погоджуючись з курсом перебудови, на ділі продовжувало нехтувати інтересами українського народу, придушувало спроби національного відродження й захисту суверенітету республіки. Український КДБ мав репутацію найбільш репресивного в СРСР. І нарешті, українська інтелігенція надто добре пам'ятала, як болісно вона «опеклася», з ентузіазмом повіривши хрущовським реформам 60-х років.

Характерним для того часу був широкий громадський рух на захист України та її народу, української мови, культури та національної історії. Представники творчої інтелігенції виступили на захист української мови, і в грудні 1988 р. було створено оргкомітет Товариства української мови. Це товариство пропонувало надання українській мові статусу державної, підтримало ініціативу щодо створення Народного Руху України і таким чином розширювало свою громадську діяльність. 8 грудня 1989 р. Верховна рада УРСР прийняла Закон про мови в Українській РСР, і таким чином українська мова отримала статус державної. У 1987 р. в Києві було засновано Український культурологічний клуб. Багато його членів були колишніми дисидентами, які намагалися виявити межі гласності, відкрито дискутуючи такі політичне чутливі питання, як Голодомор 1932-1933 рр., тисячоліття християнства на Україні, боротьба за незалежність 1917-1920 рр.

Набагато ширший відгук політика гласності знайшла у Львові – цій столиці національне свідомих західних українців. У червні та липні 1988 р. було проведено кілька несанкціонованих і безпрецедентних за своїми масштабами мітингів, що зібрали тисячі людей. На демонстраціях, організованих такими колишніми дисидентами, як Чорновіл, брати Горині, Ігор та Ірина Калинці, та новим діячем Іваном Макаром, лунали заклики спорудити у Львові гідний пам'ятник Тарасові Шевченку, а також жертвам сталінських репресій. Ці діячі виступали проти партійних бюрократів, які самі себе обрали

представниками Львова на майбутньому партійному з'їзді в Москві, відкрито говорили про численні утиски, що їх зазнають українці. У серпні львівський КДБ зреагував у типовий для себе спосіб: він звинуватив організаторів в «антирадянській діяльності» й заарештував декого з них. Це ще раз підтвердило, що українці тільки-но починають довгий та нелегкий шлях до демократії.

У складних та суперечливих умовах розгортання громадських рухів за демократизацію суспільства в Україні в кінці 1988 р. виникла ініціативна група – Рух на підтримку перебудови. До неї увійшли члени київської організації Спілки письменників України (І. Драч, Д. Павличко, М. Слабошпицький, П. Мовчан, Б. Олійник та ін.). Підготовлений ними проект Програми Руху мав загальнодемократичний характер і відображав інтереси найширших мас. Однак така позиція Руху викликала негативну реакцію компартійного керівництва, спрямовану на дискредитацію цієї організації. В гострих суперечках на сторінках преси та в інших засобах масової інформації, на зборах і мітингах зростали авторитет активістів Руху, активність його осередків у різних областях України й перетворення його в масову демократичну організацію. На установчому з'їзді Народного Руху України у вересні 1989 р. були затверджені Програма і Статут організації, обрані її керівні органи. Головною його метою було визначено побудову в Україні демократичного, гуманного суспільства, сприяння розвитку національно-державного будівництва, радикальному реформуванню економіки республіки. Природно, до Програми увійшли положення національно-культурного будівництва, надання українській мові статусу державної, відновлення діяльності Української православної та Української греко-католицької церкви.

Другі Всеукраїнські збори Народного Руху в жовтні 1990 року сформували вимоги організації щодо проведення демократичних виборів до Рад, всенародних виборів Президента України і реалізації положень Декларації про державний суверенітет України.

Народний Рух України як громадсько-політична організація та самодіяльні товариства пробуджували суспільну думку і сприяли формуванню багатопартійності в республіці. В міру демократизації суспільства Компартія втратила політичну монополію. Третій з'їзд народних депутатів СРСР у березні 1990 р. ухвалив постанову про вилучення з Конституції СРСР статті 6 про керівну й спрямовуючу роль комуністичної партії в радянському суспільстві. У вересні того ж року Президія Верховної Ради України ухвалила постанову «Про порядок реєстрації громадських об'єднань», що створило відповідну юридичну базу для існування багатопартійності.

Особливе місце в процесі демократизації республіки мало формування багатопартійної системи. У квітні 1990 р. на базі Української Гельсінської спілки постала Українська республіканська партія (УРП). Головною метою своєї діяльності республіканці проголосили створення Української самостійної держави. У грудні відбувся I з'їзд Демократичної партії України. В той період виникли Соціал-демократична партія України, Об'єднана соціал-демократична партія України, Партія зелених України, Ліберальна партія – всього 15 політичних партій.

Політичний плюралізм торкнувся і релігійного життя в Україні.

Друге питання семінару торкається вже доби незалежної України. Студент повинен усвідомлювати, що здобута 1991 р. незалежність має під собою багатовікову боротьбу українців за свою державність. Думається, в даному випадку можна говорити про поновлення української державності. Дійсно, сучасна українська нація є спадкоємницею Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Української Козацької Держави, УНР доби Української Центральної Ради, Української Держави гетьманату П. Скоропадського, УНР доби Директорії.

Зверніть увагу, що криза радянської влади, комуністичного панування супроводжувалася і кризою СРСР як союзної країни. Рекомендуємо саме під цим кутом зору розглядати політичні, економічні та соціальні передумови розпаду СРСР та утворення незалежної України.

Шлях до проголошення незалежності нашої держави започаткувала Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. Логічним продовженням Декларації про державний суверенітет став закон «Про економічну самостійність Української РСР», прийнятий 2 серпня 1990 р.

Консервативні комуністичні сили в радянському керівництві, які не погоджувалися з політикою перебудови, спробували використати складне соціально-економічне становище в країні, незадоволення мас, щоб повернути суспільство до попередніх порядків. З цією метою 19 серпня 1991 р. була здійснена спроба державного заколоту. Його ініціатори: віце-президент СРСР Г. Янаєв, перший заступник голови Ради Оборони СРСР О. Бакланов, голова КДБ СРСР В. Крючков, прем'єр-міністр СРСР В. Павлов, міністр внутрішніх справ СРСР Б. Пуго, міністр оборони СРСР Д. Язов та інші – заявили, що у зв'язку з начебто хворобою Президента СРСР М. Горбачова його обов'язки переходять до Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС).

Після поразки ДКНС 24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла історичний документ виняткового значення для долі українського народу – «Акт проголошення незалежності України». Для підтвердження легітимності Акту проголошення незалежності від 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України вирішила провести 1 грудня того ж року республіканський референдум. Потреба в ньому була необхідна, щоб нейтралізувати політичні спекуляції противників української незалежності. Союзне керівництво на чолі з Президентом СРСР М. Горбачовим, не втрачаючи надій на укладення нового Союзного договору, вело активну роботу в цьому напрямі. Крім того, світове співтовариство не поспішало з визнанням самостійності України, вичікуючи, як будуть розгортатися події.

На Всеукраїнському референдумі кожен громадянин мав чітко відповісти «так, підтверджую», або «ні, не підтверджую» на запитання: «Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?». Позитивно відповіли 90,92 % громадян України, котрі були внесені до списків для таємного голосування.

Одночасно з референдумом, 1 грудня 1991 р. відбулися вибори Президента України. Їм передувала гостра політична боротьба, але з дотриманням демократичних норм і процедур. Кандидатів на посаду Президента було зареєстровано 7. У першому турі Леонід Кравчук отримав перемогу, за нього проголосувало 61,59% виборців. 5 грудня 1991 р. на урочистому засіданні Верховної Ради України Л. Кравчук склав присягу Президента України. Цю посаду він обіймав до липня 1994 р.

Розпочався розвиток атрибутів державності, без яких не існує суверенних держав: 4 вересня 1991 р. над куполом будинку Верховної Ради замайорів національний синьо-жовтий український прапор, а 28 січня 1992 р. він отримав статус державного; 15 січня 1992 р. державним гімном України стала мелодія композитора М. Вербицького на слова П. Чубинського «Ще не вмерла Україна»; 19 лютого 1992 р. Верховна Рада затвердила Тризуб як малий герб України. Національна символіка перетворилася на державну.

8 жовтня 1991 р. набув чинності Закон «Про громадянство України» згодом розпочався обмін радянських паспортів на українські.

7 листопада 1991 р. Верховна Рада затвердила Закон «Про державний кордон». А в грудні того ж року утворено Державний митний комітет України. Почалося формування прикордонної та митної служб.

У серпні 1991 р. Постановою Верховної Ради «Про військові формування на Україні» їй були підпорядковані усі війська, розміщені на території республіки. А в грудні 1991 р. був прийнятий Закон про Збройні Сили України, в якому офіційно проголошувалося створення власної армії та флоту. Поступово була створена правова база для реформування війська. У жовтні 1993 р. Верховна Рада прийняла «Військову доктрину України». Вона мала чітко виражений оборонний характер. Тому чисельність Збройних Сил була скорочена (якщо наприкінці 1991 р. вони становили 726 тис. чол., то наприкінці 1996 р. – 350 тис). Поряд із Збройними Силами Україна створила Національну гвардію (зараз вона, не існує, так як виконала своє призначення), частини спеціального призначення, Службу безпеки та інші силові структури держави.

Політична ситуація в Україні в перші роки незалежності залишалася напруженою. Президент Л. Кравчук проголосив програмні орієнтири своєї політики: забезпечення народові достатку, прав і свобод; побудову соціально спрямованої економіки, що передбачає необхідність глибоких економічних реформ; роздержавлення та приватизацію, забезпечення рівних умов господарювання всім його суб'єктам. Та ейфорія швидкого й кардинального розв'язання суспільно-економічних та політичних проблем швидко минула.

Передусім, не було вироблено чіткої концепції державотворення, що сконцентрувало б зусилля широких мас народу. За грудень 1991 – квітень 1994 рр. Верховна Рада України прийняла кількасот законів, але за відсутності концепції переходу від тоталітарного до демократичного суспільства багато з них виявилися нежиттєздатними і не забезпеченими відповідними механізмами впровадження.

Верховна Рада претендувала на всю повноту влади в країні. Але з запровадженням посади Президента розпочався непростий, а почасти – болісний процес розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Державний апарат став давати збої у центрі й на місцях.

З метою оптимізації структури влади у червні 1991 р. Верховна Рада ухвалила концепцію нової Конституції.

Внутріполітичне життя України характеризували розбіжності між полярними політичними силами. Дискусії точилися з таких ключових питань, як ринкова чи планова, соціалістична економіка, незалежна Україна чи відродження Союзу і т. п. Усе це знижувало ефективність діяльності Верховної Ради, уряду, місцевих органів влади.

Непідготовлена лібералізація цін призвела до розвалу системи державного управління народним господарством, розриву економічних зв'язків, платіжної кризи, розкручування інфляційної спіралі, розбалансованості фінансово-кредитної системи, падіння виробництва, зубожіння населення.

На позачергових виборах президента України перемогу здобув Л. Кучма. З 1994 по 2004 роки Президентом України був Л. Кучма. У цей період було завершено перший етап розбудови державного апарату. 28 червня 1996 р. Верховна Рада ухвалила Конституцію незалежної України. Восени 1996 р. в країні було запроваджено власну грошову одиницю (гривня). Успішну грошову реформу провів тодішній голова Національного банку України В. Ющенко.

Разом з тим внутрішньополітична ситуація в країні залишалася складною. Не було вироблено чіткої програми державотворення, а також цілісної програми переходу від планової, командно-адміністративної до ринкової економіки. Економічна криза в країні, обвальне падіння життєвого рівня народу створили реальну загрозу для незалежності. Вибори до Верховної Ради в 1994 і 1998 роках, вибори Президента в 1994 та 1999 років не зняли напруженість в українському суспільстві.

На рубежі XX-XXI ст. Україна опинилася перед необхідністю трансформації своєї політичної системи від командно-адміністративних, тоталітарних до демократичних принципів. Орієнтація на демократичний тип політичної системи проголошена в Конституції держави. У політичній сфері головними пріоритетами є утвердження принципів демократії, політичного плюралізму, забезпечення прав і свобод громадян, формування громадянського суспільства, поділ влади на виконавчу, законодавчу і судову, формування ефективної системи місцевого самоврядування.

В економічній сфері метою є створення ринкової соціально орієнтованої економіки, забезпечення реального плюралізму власності. Економічна модель України повинна відповідати світовим стандартам і робити країну конкурентоздатною на світовому ринку.

У духовному житті цей процес пов'язаний з відродженням українського народу, плюралізмом, гуманізацією життя, утвердженням невід'ємних прав і свобод людини.

Після виборів до Верховної Ради 2002 р. загострилося політичне протистояння між провідними силами на чолі з Л. Кучмою і національно-демократичним табором очолюваним В. Ющенко. Це протистояння досягло свого апогею на президентських виборах 2004 р., коли за найвищу посаду в країні змагалися провладний висуванець В. Янукович і представник національно-демократичних сил В. Ющенко. Численні порушення виборчого процесу і виборчого права громадян з боку влади на користь свого ставленика, фальсифікація результатів народного волевиявлення спричинили в країні до «помаранчевої революції». Її наслідком стала перемога представника демократичних сил на президентських перегонах. Новим президентом України 2004 р. було обрано В. Ющенко.

Україна підтвердила відданість демократичним цінностям, заявила про незмінність курсу вступу до Світової Організації Торгівлі, НАТО та ЄС.

Наприкінці 2004 р. почався другий етап трансформації політичної системи держави та її управлінського апарату. Тоді Верховна Рада внесла зміни до діючої Конституції України. Україна з президентсько-парламентської перетворилася на парламентсько-президентську республіку. Політична реформа ще не завершена. Першими її наслідками стали розбалансування повноважень гілок влади, політична криза і напруга в суспільстві. Український народ очікує, коли керівництво держави нарешті визначиться зі стратегічними пріоритетами розвитку України як у внутрішній, так і у зовнішній сферах.

Список рекомендованої літератури

1. Алексеев Ю.М., Кульчицький С.В., Слюсаренко А.Г. Україна на зламі історичних епох. – К., 2000.
2. Бойко О. Історія України. – К., 2002.
3. Горелов М., Моця О. Цивілізаційна історія України. – К., 2005.
4. Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Кліо. – К., 2002.
5. Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Кліо. – К., 2004.
6. Греченко В.А. Історія України (короткий нарис). – Харків, 1996.
7. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1992.
8. Грушевський М. Історія України-Русі: В 11т., 12 кн. – К., 1991-1995.
9. Довідник з історії України. – К., 1996.
10. Дорошенко Д. Нарис історії України: У 2 т. Львів, 1991.
11. Ефименко О. Історія України та її народу. – К., 1992.
12. Історія держави і права України. Курс лекцій. – К., 1996.
13. Історія держави і права України. – Ч. 1–2. – К., 1996.
14. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів, 1996.
15. Історія України: Курс лекцій: У 2 кн., – К., 1991-1992.
16. Історія українського козацтва: У 2 т., – К., 2006-2007.
17. Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. – Львів, 2006.
18. Лановик Б. Історія України. Навчальний посібник. – К., 2001.
19. Литвин В. Історія України. Навчально-методичний посібник для семінарських занять. – К., 2006.
20. Магочій П. Історія України. – К., 2007.
21. Малик Я., Чуприна В. Історія української державності. – Львів, 1995.
22. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ століття. – К., 1993.
23. Новітня історія України. – К., 2000.
24. Політична історія України / Під ред. проф. Танцюри В.І. – К., 2002.
25. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. – К., 1992.
26. Рибалка І.К. Історія України: Ч. I-II. – Харків, 1995-1997.
27. Світлична В. Історія України. – К., 2005.
28. Семененко В.І. Історія України. – Харків, 2000.
29. Семененко В.І. Історія України. – Харків, 2007.
30. Слабошпицький М. З голосу нашої Кліо. – К., 2000.
31. Субтельний О. Україна: історія. – К., 1994.
32. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – К., 2005.

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

НАЗВА	АДРЕСА	ОПИС
Інститут історії України НАНУ	http://history.org.ua/	Журнали, альманахи, збірники та монографії, видані інститутом: Український історичний журнал; Соціум; Проблеми історії України: факти, судження, пошуки; Україна в Центрально-Східній Європі; RUTHENICA; Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Укр.
Українська історична бібліотека	http://ukrhistory.narod.ru/	П. Толочко, Н. Яковенко, А. Капеллер, В. Липинський, М. Драгоманов та ін. Укр.
Козацтво XV-XXI ст.	http://cossackdom.com/	Документи, статті, монографії, рецензії, огляди, мапи, ілюстрації, бібліографію з історії. Укр., рос., англ.
Українські сторінки - історія національного руху України	http://ukrstor.com/	Наукові розвідки та документи. Історія окремих напрямків та регіонів національного руху України. Більше 40 діячів, пов'язаних з українським національним рухом - їх роботи та роботи про них. Історичні карти, бібліографія, посилання та ін.
Історія України	http://historyua.narod.ru/	Присвячено історії процесів денационалізації в Україні та українському національно-визвольному руху. Хронологічні таблиці, документи
Історія України	http://unitest.com/uahist/ http://uahistory.kiev.ua/	Михайло Грушевський, Ілюстрована Історія України, Орест Субтельний, Наталія Полонська-Василенко, Серія книг "Реабілітовані історією"
Галицька Україна	http://halychyna.ukrbiz.net/	Інформація етнографічного та історичного характеру про Галичину. Історичні карти, відомості про

		історичних особистостей, фольклор, місцеві діалекти, її зв'язок з іншими українськими землями і т. ін.
Помаранчева хвиля	http://www.orange-wave.narod.ru/	Присвячено історії Помаранчевої революції в Україні в листопаді-грудні 2004 р. Переважно фотоматеріали
Українська історія	http://www.ua-history.narod.ru/	Книги, статті, документи, карти з історії України. В. Анатонович, О. Апанович, М. Костомаров, А. Кюстін
Українська історія	http://ua-history.narod.ru/	Книги, статті та документи: Антонович Володимир. Про козацькі часи на Україні; Апанович Олена. Українсько-російський договір 1654 року; Костомаров Микола. Книга буття українського народу; Кюстін Адольф. Росія в 1839 році та ін.
Історія України	http://uahistory.narod.ru/	Короткий огляд історії України по періодах з найдавніших часів по ХХ ст.
Голодомор 1932-1933 років в Україні	http://www.human-culture.com/history/	Коротко розповідається про причини, хід та наслідки голодомору 1932-1933 рр. в Україні
Уроки історії: Голодомор 1932-33 гг.	http://golodomor.org.ua/	Створений за підтримки Міжнародного фонду „Україна 3000”. Добірка матеріалів про Голодомор 1932 - 1933 років в Україні - статті, документи та фотоархів. Свідчення. Музеї. Пам'ятники. Посилання.
Голодомор в Україні 1932-1933	http://golodomor.ukrinform.com/	Добірка матеріалів про Голодомор 1932 - 1933 років в Україні - статті та фотоархів. Посилання.
Голод в Україні	http://historywiz.com/ukrainefamine.htm	Мультимедійний посібник "Голод в Україні: геноцид". Фото.
Нариси історії України	http://history.franko.lviv.ua/	Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця ХVІІІ ст.; Грицак Я. Формування

		модерної української нації XIX-XX ст.; Довідник з історії України. В 3 т. (в форматі PDF).
ОУН-УПА: легенда спротиву	http://oun-upa.org.ua/ http://oun-upa.onestop.net/	Основна література з історії ОУН-УПА: монографії та статті, джерела, фотоматеріали та ін.
Історія дивізії "Галичина"	http://ssgalicia.onestop.net	Присвячено історії дивізії СС "Галичина". Книги, статті та документи, бібліографія, посилання. Мультимедійні документи: фотографії, уніформа, поштові марки, плакати та т.п., англ.-укр.
Степан Бандера	http://stepanbandera.org/	Степан Бандера життєпис, книги, статті самого С. Бандери та про нього
Радикальний український націоналізм	http://run.org.ua/	Статті з історії українського націоналізму
Історія українських збройних сил	http://ukrarmy.kiev.ua/ http://koza.kiev.ua/	Нарис історії української армії від давніх часів до сьогодення. Книги, статті, документи.
Українська армія	http://uarmy.ms.km.ua/	"Військово-історичний альманах"; Центральний музей збройних сил України та ін.
Історія українського війська	http://ordgeorg.boom.ru/	Коротка історія українського війська за середньовічну добу
Віртуальний музей ГУЛАГ(у)	http://www.gulag-museum.org.ua/	Фотоматеріали з історії ГУЛАГ(у). На 14.01.2006 на сайті представлено 320 експонатів (1058 зображень)
Битва за Дніпро. Звільнення Києва	http://bitva-za-dnepr.narod.ru/	На сайті містяться документальні фотографії та подробиці бойових дій, біографія маршалів та героїв Радянського Союзу, докладні карти бойових дій і т. ін., рос.
Князі, гетьмани, митрополити президенти та науковці	http://www.geocities.com/prysjan/in_40.html	Список правителів України (князі, гетьмани, митрополити, члени урядів) в VI-на поч. XX ст.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Методичні вказівки до практичних (семінарських) занять з дисципліни «Історія України» за напрямом підготовки 6.040106 «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування», 6.060102 «Архітектура», 6.080101 «Геодезія, картографія та землеустрій», 6.140101 «Готельно-ресторанна справа»; 6.070101 «Транспортні технології»

Укладачі: Микола Володимирович Яцюк,
Любов Миколаївна Жванко.

Редактор: М.З. Аляб'єв

Верстка: Ю.П. Степась

План 2009, поз. 674М

Підп. до друку 09.06.2009
Друк на ризографі
Тираж 50 прим.

Формат 60x84 1/16.
Умовн.-друк. арк. 3,3
Замовл. №

Папір офісний.
Обл. – вид. арк. 3,6

61002, Харків, ХНАМГ, вул. Революції, 12
Сектор оперативної поліграфії ЦНІТ ХНАМГ